

TARİHÎ DEVİRLERE GÖRE KLASİK KÜRT VE TÜRK EDEBİYATLARI ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Abdurrahman Adak*

GİRİŞ

A. Genel Çerçeve

Tarihî dönemlerde Kürtler ile Türklerin karşılaşmaları ve ardından da iki komşu olarak yeni bir hayata başlamaları, her iki halkın edebiyatları arasında da kaçınılmaz olarak münasebet ve alışveriş meydana getirmiştir. Kürt edebiyatının Türk edebiyatı ile ilişkisi her ne kadar onun Arap ve Fars edebiyatları ile olan ilişkisinden daha geç başlamışsa da bu iki edebiyat arasındaki münasebet tahmin edilenden daha zengin ve ilgi çekicidir, dolayısıyla da araştırılmaya değerdir. İki edebiyat arasındaki münasebet iki halkın siyasi ilişkileri ile paralellik arz ettiğinden ister istemez bu edebî ilişkilerin niteliği ve niceliği siyasi ilişkilerin durumuna göre değişmiştir. Dolayısıyla, bu ilişkilerin doğru anlaşılması için konunun tarihî devirler ve dönemler ışığında incelenmesi ve tarihî dönem özelliklerinin göz önünde bulundurulması elzemdir.

Başlıktan da anlaşıldığı gibi, bu çalışmada sadece klasik edebiyat açısından Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebetler üzerinde durulacaktır. Bu yüzden modern edebiyat çerçevesinde ortaya çıkan münasebetler bu çalışmanın sınırları dışındadır. Şu ana kadar modern edebiyat çerçevesinde Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebet bazı araştırmacıların dikkatlerini çekmiş ve bu alanda bi miktar çalışma da yapılmıştır.¹ Klasik edebiyat çerçevesinde ise denebilir ki hemen hemen hiç çalışma yapılmamıştır. Bu da böyle bir çalışmanın önemli olduğu ve büyük bir boşluğu dolduracağı anlamına gelmektedir.

Tarihî devirlere göre klasik Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebetlerin tespiti bu çalışmanın birinci amacıdır. Çalışmanın ikinci amacı başlangıç, gelişme ve

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Mesela bkz. Rohat Alakom, *Türk Edebiyatında Kürtler* (üçüncü baskı), Avesta, İst. 2010; Selim Temo Ergül, “Türkçe’de Kürt Edebiyatı”, *Dipnot*, j.2/ 2010, s. 213-231; Haidar Khizri, “Mîratî Şûm: Wêney Kurdekan le Kulturî Turkî da”, *Nûbihar Akademî Dergisi*, 1/1, İst. 2014, s. 55-68.

duraklama açısından bu ilişkilerin derecesinin tespiti; üçüncü amaç ise bu ilişkilerin türünün tespiti.

Çalışmada klasik Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki ilişki başlıca iki döneme ayrılmıştır: Klasik dönem ilişkileri ve modern dönem ilişkileri. Klasik dönem ilişkileri de kronoloji ve ilişkilerin seviyesine göre üç döneme ayrılmıştır: İlk münasebetler (başlangıçtan XV. yüzyıla kadar), münasebetlerin başlama dönemi (XVI-XVII. yüzyıllar) ve münasebetlerin gelişme dönemi (XVIII-XIX. yüzyıllar). İlişkilerin gelişme dönemi de kendi içinde iki evreye ayrılmıştır: Birinci evre (XVII. yüzyıl sonlarından Kürt mirliklerinin dağılışına değin), ikinci evre (Kürt mirliklerinin dağılışımdan Osmanlı'nın dağılışına değin). Ancak konuya girmeden evvel hazırlık mahiyetinde Kürt-Türk siyasi ilişkileri üzerine genel bir çerçeve çizilecek, sonuç bölümünde ise analiz ve değerlendirmeler üzerinde durulacaktır.

Son olarak anlatım yöntemi konusunda iki nokta üzerinde durulmalıdır. Birincisi, münabetlerin doğasında çift yönlülük bulunduğundan adı geçen her dönemde Türk edebiyatının Kürt edebiyatına etkisi ve Kürt edebiyatının Türk edebiyatına etkisi farklı farklı gösterilmiştir. İkincisi, konu etkileşimi yansıtan Kürt ve Türk edebiyatçıları çerçevesinde ele alınmıştır. Diğer bir deyişle etkileşim ve alışveriş hangi edebiyatçı yoluyla gerçekleşmiş ise başlıkta onun adı verilmiş, başlığın altında da etkileşim ve alışverişin türü belirtilmiştir.

B. Kürt-Türk Siyasi İlişkilerine Genel Bir Bakış

Tarihî ve siyasi açıdan Kürt ve Türk ilişkileri XI. yüzyıla kadar gitmektedir. Selçuklu Devleti'nin kurulduğu ve Türklerin türlü sebeplerden göçe başladığı bu dönemde, Türkler önce Doğu Kürdistan'da sonrasında Kuzey Kürdistan'da Kürtlerle karşılaşmışlardır. Bu süreçte pekçok yerde aralarında türlü çatışma ve gerilimler yaşanmıştır. Kürtlerle Türklerin karşılaşmasında Kürt Mervanilerle göçebe Türklerin münasabeti çok ilginçtir. Zira bir yandan aralarında çatışmalar yaşanırken öte yandan Mervani güçlerinin desteğiyle Malazgirt savaşında Türkler Bizans'ı yenmiştir. Ancak sonuçta Mervaniler sahip oldukları bütün şehirlerde iktidarlarını kaybetmiştir.

Bundan sonra Kürdistan'da Zengi, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu gibi pekçok Türk beyliği kurulmuştur. Bu beyliklerin XII. yüzyılda Eyyübi Kürtleriyle, özellikle Selahaddin Eyyübi'den sonra ise Kürt mirlikleri ile münasebetleri gelişmiştir. Bu süreç XII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar sürmüştür.

Osmanlı Devleti güçlenip bütün Türk beyliklerini egemenliği altına aldıktan sonra Kürt-Osmanlı ilişkileri başlamıştır. XVI. yüzyılda Kürt mirlikleri Çaldıran'da Osmanlı-Safevi savaşında Osmanlı'yı desteklemiş ve savaştan sonra Osmanlı ile aralarında anlaşma imzalanmıştır. Kürt-Osmanlı ilişkileri Osmanlı'nın dağılışı kadar sürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile Kürt-Türk ilişkilerinin son dönemi başlamıştır ki bu dönem bugün de sürmektedir.²

2 M. Emin Zeki, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (trc. V. İnce, M. Dağ, R. Adak, Ş. Aslan),

BİRİNCİ BÖLÜM: KLASİK DÖNEM MÜNASEBETLERİ

I. İlk Münasebetler (XI-XVI. Yüzyıl)

Kürt ve Türk edebiyatlarının ilk münasebetleri, Kürtlerle Türklerin ilk karşılaşmasına denk gelir. XI. yüzyıldan XVI. yüzyıla değin süren bu uzun dönemde siyasi açıdan iki halk arasındaki ilişkiler oldukça canlı olduğu halde edebî açıdan yüksek ve somut bir etkileşim gözükmemektedir. Kanaatimizce bunun en önemli sebebi Kürt ve Türklerin birbirini eşit taraflar olarak kabul etmemesi ve aralarında siyasi huzur atmosferinin oluşmamasıdır. Diğer bir sebep de bu devrede Kurmançî Kürtçesi edebiyatının henüz olgunlaşmamış olmasıdır ki bunun sebebi de yine siyasi sükûnetin olmayışıdır. Bu nedenle bu dönemde Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki ilişki Türkçe edebî eser veren Kürt şairler seviyesinde kalmıştır.

A. Halilî

Halilî, yaklaşık 1407 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir, Fatih Sultan Mehmet zamanında İznik'e yerleşmiş, burada bir dergâhta postnişinlik yapmış ve 1485 yılında yine İznik'te vefat etmiştir. Halilî, Türk diliyle *Firkatnâme* adlı bir eser yazmıştır.³ Kendisi Türk ve Kürt edebiyatları arasındaki münasebetin en eski örneği kabul edilebilir, ancak bu ilişki yalnız onun memleket ve aidiyeti çerçevesinde gerçekleşmiştir.

B. Şah İsmail-î Safevî

Şah İsmail-i Safevî (ö. 1524), Safevî Devleti'nin kurucusu olmasının yanı sıra Türk ve Fars edebiyatlarının "Hatayî" mahlaslı önemli bir şairidir. Şah İsmail'in Kürtçe ile ilgisi sülalesindeki Kürtlükten ibarettir. Safevî Devleti'ne adını veren büyük dedesi Şeyh Safiyüddün, Şeyh Sadreddin-i Safevi'nin öğrencisi İbn Bezzaz tarafında kaleme alınan ve Safevî Devleti üzerine yazılan en eski kaynaklardan olan *Mevahibu's-Seniyye fî Menakibi's-Safeviyye (Sefvetu's-Sefa)*'ya göre Kürt soyludur. Bu bilgi İranlı uzman Ahmed Kesrevî ve Türk tarihçi Zeki Velidi Togan tarafından da doğrulanmıştır.⁴

Sefvetu's-Sefa'nın elyazmasında Şeyh Safiyüddin şöyle tanıtılıyor:

"Der zikr-i neseb-i kuddise sirruhu Şeyh Safiyüddin Ebu'l-Feth İshak ibn eş-Şeyh Eminüddin Cebraîl ibn es-Salih Kutbuddin Ebübekir ibn Selaheddin Reşid ibn Muhammed el-Hafız li kelimallah ibn 'Avvad ibn Pîrüz el-Kurdî es-Sincanî rahmetullahi aleyhim."⁵

Nûbihar yay., İstanbul 2010, s. 137-257; M. S. Lazerîv, *Tarîxu Kurdistan* (trc. Ebdî Hacı), Spîrêz yay., Hewlêr 2011, s. 44-322; V. Minorsky, "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, MEB yay., İstanbul 1993, C. VI, s. 1089-1114.

3 Ali Emiri, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, Matba'a-i Âmidî, İst. 1327. s. 277-291.

4 Adel Allouche, *Osmanlı Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, (İngilizceden çev. Ahmed Emin Dağ), Anka yay., İst. 2001, s. 44, 173-181.

5 Tercümesi: "[Bu bölüm] 'Evvad ibn Pîrüz el-Kurdî es-Sincanî oğlu Allah kelâmı hafızı

Bu ifadeye göre Şeyh Safiyüddin'in büyük dedesi Pîrûz-ı Kurdî'dir ve Sincan/Sincarlıdır. Şeyh Safiyüddin'in oğullarının Erdebil'den çıktuktan sonra Alevî Türkmenler arasında dillerini unutup Türkçe konuşmaya başladıkları söylenebilir. Bu nedenle Şeyh Safiyüddin'in Kürtçe ile olan bağı atalarının Kürtlüğü çerçevesindedir.

C. Şükrü-i Bitlisî

Bitlisli Şükrü, XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başında yaşamış ve 1523'te vefat etmiştir. Ömrünün çoğu Osmanlı-Kürt ittifakından öncedir. En önemli eseri Yavuz Sultan Selim'in hayatını ele alan *Selimnâme*'dir (1521).⁶ Bunun dışında Kürtçe de dâhil altı dilde şiirler yazmıştır. Kendisi bu kabiliyetini Sultan Selim'e sunduğu fahriyesinde şöyle dile getirmiştir⁷:

Şairem işte ortalıkda sözüüm
Altı dilde gazel dirin ben özüm

Türkî dirin revân Nevaî gibi
Fârisîde hemân Benâyî gibi

Arabî söylerüm velî **Kürdüm**
Aybsuz Tanrıdur bu derhordum

Ermenî dilini kemâlince
Bilürüm **Hindî** dahi halümce

Bitlisli Şükrü'nün şiir yazabildiği altı dil şunlardır: Türkçe, Farsça, Arapça, Kürtçe, Ermenice ve Hintçe.

Görüldüğü üzere ilk münasebetler döneminde Kürt ve Türk edebiyatlarının etkileşimini ilk temsil eden Şükrü-i Bitlisî'dir. Zira Halilî ve Hatayî her ne kadar Kürt asıllı olsalar da kendilerinin Türkçenin yanında Kürtçe şiir yazıp yazmadıkları bilinmemektedir. Ancak Bitlisli Şükrü hem Türkçe hem de Kürtçe şiir yazmış ve bu durum kendisi tarafından ifade edilmiştir. Ancak Şükrü'nün Kürtçe şiirleri şimdiye kadar gün yüzüne çıkmamıştır. Bu konuda tezkireci Kınalızade Hasan çelebi'nin "*Nazm-ı Ekrađ ne makûle idüğü malûm ve mefhûm-ı ashab-ı akl ü reşaddır*" ifadesi oldukça önemlidir.⁸ Kınalızade, Şükrü'yü tanıtırken '*O Kürdistan ahalisindendir*'

Muhammed oğlu Selaheddin Reşid oğlu Salih Kutbuddin Ebübekir oğlu Şeyh Emînüddin Cebrail oğlu Şeyh Safiyüddin Ebu'l-Feth'in sırrı kutlu olsun, nesebi hakkındadır." Allouche, a.g.e., s. 178.

6 Gelibolulu Alî, *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, (Haz. Mustafa İSEN), AKM Yay., Ankara 1994, s. 233, Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), T.T.K. Yay., Ankara 1989, II, s. 519.

7 Alî, a.g.e., s. 233.

8 Kınalızade, a.y. Bu ifadenin günümüz Türkçesi ile karşılığı şudur: Kürt şiirinin niteliği akıl

dedikten sonra Kürt şiiri hakkındaki bu fikrini beyan etmiştir. Bu ifadeden anlaşılıyor ki o Şükri-i Bitlisi'yi Kürtçe yazan bir şair olarak bilmektedir.

II. Münasebetlerin Başlaması (XVI-XVII. Yüzyıllar)

Her ne kadar siyasi açıdan Kürt ve Türklerin karşılaşması XI. yüzyıla kadar uzanıyorsa da Kürt ve Türk edebiyatlarının etkileşimi için XVI-XVII. yüzyılları beklemek gerekmektedir. Aşağıda belirteceğimiz iki etken bu durumun başlıca sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Kürt-Osmanlı İttifakı

Denilebilir ki Kürt-Türk siyasi tarihinde ilk kez XVI. yüzyılda iki taraf birbirini eşit görmüş ve siyasi meşruiyet çerçevesinde aralarında güçlü bir ilişki başlamıştır. Bilindiği üzere bu yüzyılda Osmanlı ve Safevi devletleri karşı karşıya gelmiş, Kürt mirlikleri de İdris-i Bitlisi'nin diplomatlığında bazı sebeplerden ötürü Osmanlı'yı Safeviler tercih etmiş ve bunun neticesi olarak aralarında bir antlaşma imzalanmıştır.⁹ Bu olay Kürt ve Türklerin edebî ilişki ve etkileşiminde de önemli bir faktör olmuştur.

2. Kürt Edebiyatının Gelişmesi

XVI. yüzyıldan evvel Kuzey Kürdistan Kürtlerinin yazılı edebiyatı çok gelişmemişti. Bu edebiyat, Kürt-Osmanlı ittifakının yarattığı yeni siyasi ortam ve Kürt eğitim sisteminin gelişimi ile ilerleme kaydetti. Kürt edebiyatının bu gelişimi de Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki etkileşimin bu yüzyılda başlamasının ikinci etkenidir. Zira Kürt edebiyatının olmadığı bir durumda onun başka bir halkın edebiyatı ile etkileşiminden de söz edilemez.

O halde Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki alışverişin başlangıcı XVI. yüzyılda Osmanlı-Kürt ittifakı ile başlayan yeni döneme bağlanmalıdır. İttifakın başlangıcından XVII. yüzyıla değin devam eden bu aralık, Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki etkileşimin başlangıç dönemini meydana getirmektedir. Bu dönemde Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki etkileşim hem başlangıç düzeyinde, hem de azdır. Bu dönemde Kürt ve Türk edebiyatları arasında iki türlü etkileşim vardır:

1. Kürt edebiyatının kurucusu ve en önemli temsilcileri olan Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran ve Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî şiirlerinde Türkçe kelimeler kullanmış ve bu şekilde Türk edebiyatı Kürt edebiyatı içinde kendini göstermiştir.

2. Evliya Çelebi ve Gelibolulu Âli gibi Osmanlı seyyah ve bürokratları Kürdistan'da Kürtlerle karşılaşmış ve eserlerinde Kürtçe edebî metinlerden numu-

ve kemal sahipleri tarafından bilinmekte ve anlaşılmaktadır.

9 Kürt-Osmanlı ittifakı için bkz. Zeki, a.g.e, s. 161-171; Lazerîv, a.g.e, s. 80-82; Minorsky, a.g.m, VI, 1089-1114; Şakir Epözdemir, *İdris-i Bitlisi ve Kürt Meselesi*, Fanos yay., Ankara 2011.

nelere yer vermişlerdir. Bu şekilde Kürt edebiyatı da Türk edebiyatı içinde kendini göstermiştir.

Aşağıda bu çerçevede Türk edebiyatının Kürt edebiyatı içinde; Kürt edebiyatın Türk edebiyatı içindeki görünümü üzerinde durulacaktır.

A. Türkçenin Kürt Edebiyatı İçindeki Yansıması

Bu dönemde Kürt edebiyatı, Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran ve Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî gibi şairler tarafından inşa edilmiştir. Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki alışveriş de bu kuruluş döneminde başlamıştır. Bu dönemde Türkçenin Kürt edebiyatı içindeki yansıması özellikle Melayê Cizîrî ve Feqiyê Teyran'da görülmektedir.

1. Melayê Cizîrî

Türkçe'nin Melayê Cizîrî'nin şiirindeki yansıması birkaç şekilde olmuştur.

a. "Türk" Kelimesi

Melayê Cizîrî'nin şiirinde Türkçenin ilk yansıması "Türk" kelimesinin kullanımınıdır. Mela, divanında bu kelimeyi yedi defa kullanmıştır. Mela her ne kadar bu kelimeyi bir mazmun olarak kullanmışsa da, bu kullanım Mela'nın o dönemde Türk kelimesini nasıl anlamlandırdığını göstermesi bakımından önemlidir. Mela, Türk kelimesini divanında bir mazmun olarak sevgilinin güzelliğini vafsetmek için kullanmıştır. Bu yönüyle Mela, Hafız-ı Şirazî'nin peyrevidir ve Hafız ile Mela'nın aşağıdaki beyitleri bu kullanıma örnektir.

Hafız:

Eger an Turk-i Şîrazî bi dest ared dil-i ma ra
Be hal-i hinduyeş bahşem Semerkand û Buhara ra

(Eğer o Şirazlı Türk (sevgili) yüzümüze bakar ve gönlümüzü alırsa
Semerkand ile Buhara'yı onun Hind gibi kara benine feda ederim)

Mela:

Xemze in ya gezme in ya tîr ya sihrê helal
Sahirê în ya çeşmê şoxê Tirkê bêperwast in

(Ya bir gamze, bir yay, bir ok, yahut helâl bir sihirdir
Ya bir sihirbaz, ya bir Türk şuhunun pervasız gözleridir bu)

Ancak bu arada Mela, Türklere talan ve kandökücülük vasıflarını da nispet etmiştir. Türk kelimesinin taşıdığı pekçok anlam arasında¹⁰ Mela'nın talan ve kandökücülüğü tercih etmesi Türklerin Kürtlere yaptığı saldırılarla da izah edilebilir:

10 Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK yay., Ankara 1998, s. 591-603.

Tirkê xwînrîz û xumarê me bi yek xemzeyekê
Zuhda çilsale li min zîr û zeber kir ji esas

(Türk gibi kandökücü sarhoş olan sevgilimiz bir gamze ile
Temelinden bozup alt üst etti kırk yıllık zühd hayatımızı)¹¹
Bununla birlikte Mela aşağıdaki beyitte Türk kelimesini cengâverlik gibi olumlu
bir anlamda da kullanmıştır:

Ristem û Cimşîd û Xalid Hemze yan şêrê Elî
Aferîn ya şehsiwarê **Tirk** û rimbazê Ereb

(Rüstem mi Cemşid mi Halid mi Hamza mı yoksa arslan Ali mi?
Aferin sana ey Türk süvarisi, ey Arabın mızraktarı)

b. Türkçe Kelimeler

Melayê Cizîrî'nin divanında Türkçenin diğer bir yansıması da onun bazı Türkçe
unsurları kullanmasıdır. Mela bir yerde “mirwet û insaf yox (Mürvet ve insafı yok)”
şeklinde bir cümle; iki yerde de “Yexma (Yağma)” kelimesini kullanmıştır:

Netrik û tayên birîşî ê dizêrin pê ve wîşî
Min du fêris dîn di pêşî **mirwet û insafî yox**

(Dizilmiş boynunda altın takılar, salkım salkım süsler
Onların da önünde bir çift acımasız fattan gözler)

Geh dil û geh can dibin Tirkên te tên!
Nakirin **yexma** û talanê xelet!

(Her gelişlerinde Türkler, kah bir gönül, kâh bir can alırlar
Bunca talan ve yağmayı yapmazlar yoksa yanlışlıkla)
Görüldüğü üzere Mela'nın divanında Türkçe'nin yansıması pek azdır, ancak bu
durum Kürt ve Türk münasebetlerinin yeni başlamış olması ile izah edilebilir.

c. Mela'nın Divanında Ahmet Paşa'nın Bir Şiirinin Yer Alması

Türk edebiyatının Mela'nın divanındaki yansıması başlığı altında vereceğimiz
bu örnek Türkçe değil, Osmanlı şairi Ahmet Paşa'nın Arapça bir şiiri üzerinedir.
Mela'nın divanında, bir varyantı Ahmet Paşa'nın divanında da yer alan bir şiir var-
dır. Diğer bir deyişle aynı şiir Hem Mela'nın divanında hem de Ahmet Paşa'nın

11 Melayê Cizîrî'nin bu ve bundan sonraki beyitlerinin Türkçe tercümesi şu kaynaktan
alınmıştır: Melayê Cizîrî, *Dîwan*, trc. Osman Tunç, 4. Baskı, Nûbihar yay., İstanbul 2011.

divanında yer almaktadır. Ancak Mela'nın divanındaki varyantın beyit sayısı yedi iken, Ahmet Paşa'nın divanındaki beş beyittir. Şunu da belirtmek gerekir ki Ahmet Paşa'nın kendisi de bu şiiri Hızır Paşa'nın bir şiirine nazire olarak yazmıştır ancak ikisi arasında çok fark vardır. Mela'nın divanında yer alan bu şiirin Hızır Paşa'nın şiiri ile hiç ilgisi yoktur, Ahmet Paşa'nın şiiri ile ise fazla olan iki beyit dışında tamamen aynıdır.¹²

Arapça ve müstezad olan bu şiir şöyle başlamaktadır:

Ya ramiye qelbî bi sihami'l-lehezati Heyhate Necatî

Ma ziltu fidaen leke rûhî ve heyatî Min qebli mematî

Klasik edebiyatta iki şair farklı yer ve zamanlarda, birbirinden habersiz birbirinin aynı veya benzer mısra ve beyitler yazmışsa buna “tevarüd” denir. Ancak tevarüd örnekleri çok azdır, olanlar da bir iki mısra veya beyit ölçüsündedir. Burada Mela ile Ahmet Paşa'nın şiiri arasındaki benzerlik şiirin tamamında görüldüğünden bunu tevarüd ile izah etmek zordur. Bu yüzden de bu durum farklı bir yorum gerektirmektedir. Bunun için de öncelikle iki şairin yaşadığı dönemi göz önünde bulundurmak gerekir. Buna baktığımızda Ahmet Paşa'nın XV. yüzyılda ve Melayê Cizîrî'den evvel yaşadığı görülüyor. Bu da gösteriyor ki şiir önce Ahmet Paşa tarafından kaleme alınmıştır.

Şiir Ahmet Paşa'nın ise bunun Mela'nın divanında yer alması nasıl yorumlanabilir? Kanaatimizce bu durum iki şekilde izah edilebilir: Birincisi Mela, Ahmet Paşa'nın divanını okumuş ve iki beyit arttırmak suretiyle şiirini divanına almış olabilir. İkincisi ise Mela'nın vefatından sonra müstensihler her iki şairin adaş olmasında dolayı (Melayê Cizîrî'nin gerçek adı Ahmet'tir) bu şiiri Mela'nın şiiri sanıp divanına eklemiş olabilirler. Doğrusu bu mümkündür, zira şiirde kullanılan mahlas “Ehmed” yani Ahmet'tir:

Min **Ehmede** fi leyletî esdaxî mîlahin

Lahet kelîmatun

‘Ahmet Paşa'nın bu şiirini Mela'nın divanına Mela'nın kendisi mi yoksa müstensihler mi ekledi’ sorusu bir şey değiştirmez, her iki durumda da Ahmet Paşa'nın divanının, ya da en azından bu şiirinin onlar tarafından görüldüğü ve okunduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Konu üzerinde düşünüldüğünde Ahmet Paşa gibi Bursa'da yaşamış bir şairin şiirinin Cizre'ye kadar ulaşmış olması ve Mela'nın divanında yer alması oldukça ilgi çekicidir. Bu durum, Kürt ve Türk edebiyatlarının o dönemki münasebetini göstermesi bakımından önemlidir.

12 Bu şiir metinleri için bkz. Mela Ehmedê Zivingî, *el-'Iqdu'l-Cewherî fi Şerhî Dîwanî eş-Şeyxi'l-Cezeri*, Nûbihar yay., İstanbul 2013, s. 830-835.

2. Feqiyê Teyran

Feqiyê Teyran'ın şiirlerinde Türkçe'nin yansması şiirlerinde kullandığı bazı Türkçe kelimeler aracılığıyla olmuştur. Melayê Cizîrî'de olduğu gibi Feqî'nin şiirinde de Türkçenin yansması çok azdır. Bunu her iki şairin de münasebetlerin başlangıç devresinde yaşamış olması ile izah edebiliriz. Yine de Mela Türkçe kelime olarak yalnız “yexma (yağma)” sözcüğünü kullanırken Feqî'de bu sayı çok daha fazladır: Yoldaş, aslan, ermiş, köpek, savaş, kışla gibi. Aşağıda bu kelimelerin geçtiği şiirlerden örnekler yer almaktadır:

Dilo ya pîr bi kêr naye
Eger aqil û zanayê
Mebe **yoldaşê** dunyayê
Ne **yoldaşek** wefadar e

Ker û gurî **ermîş** û lal
Uftade û xelqê betal
Hindî nexoş bînane bal
Safî dibûn ji ‘illetê

Kopek di xew de pê re yî
Nazik ji xeflet hîlbeyî
Le'lê di sor kef lê meyî
Rabin bezîna xizmetê

Dema ku bû **sewaş** e
Dergeh ku dane paş e
Bo gazî û şabaş e
Ji hev dêxistin laş e

B. Kürt Edebiyatının Osmanlı Seyyah Ve Bürokratlarının Eserlerindeki Yansması

Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebetlerin başlangıç evresinde, Kürt edebiyatının Türkçe içindeki görünürlüğü Kürdistan'ı dolaşıp Kürtlerle karşılaşan Osmanlı seyyah ve bürokratları yolu ile olmuştur. Onlardan Gelibolulu Âli ve Evliya Çelebi eserlerinde Kürtçe edebî metinlere yer vermiştir.

1. Gelibolulu Âli

Kürtçe'nin Gelibolulu Âli (1541 Gelibolu-1600 Cidde)'deki yansması onun on dilli bir mülemmasında bir beyitte Kürtçe'ye de yer vermesidir¹³:

13 Şiirin tam metni için bkz. İsmail Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Âli ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, Ankara 1999, 150/124-133, (Halil Çeltik,

Kürd olan velvele ile bunı îrâd eyler
Dikujim te tu bizânî dirûvê min tu biyâr

Asıl vazifesi defterdarlık olan Gelibolulu Âli, Mısır, Manisa, Kilis, Bosna, Sivas, Halep, Erzurum, Bağdat ve Cidde’de defterdarlık yapmış ve Osmanlı coğrafyasını baştanbaşa dolaşmıştır¹⁴. Hırslı bir kişiliğe sahip olması ve toplumsal sorunları eleştirmesi nedeniyle görevlendirildiği yerlerde uzun süre duramayan Âli, Bağdat valisi Hızır Paşa’ya manzum bir şikâyetname yazmış ve burada dönemin sorun ve eksikliklerini dile getirmiştir. Bu şikâyetnamenin on beyti mülemma tarzındadır, dokuz dil ve Türkçe’nin iki lehçesi ile yazılmıştır: Arapça, Farsça, Kürtçe, Arnavutça, Frengçe, Sırpça, Rumca, Manavca, Boşnakça ile Osmanlı ve Çağatay Türkçesi. Şair her beyitte farklı bir dil veya lehçe kullanmış, ancak aynı anlama gelen ifadelere yer vermiştir. Bunu da parasını derhal isteyen sabırsız bir adamı konuşturmak suretiyle gerçekleştirmiştir.

Kürtçe açısından bu mülemmanın önemi, Kürt ve Türk edebiyatı münasebetlerinin daha başlangıç evresinde; Kurmancî Kürtçesi’nin Kürtler arasında edebiyat dili olarak yeni yeni kullanılmaya başlandığı bir dönemde, Kurmancî Kürtçesi’nin bir Osmanlı müellifi tarafından yazılı olarak kullanılmış olmasıdır. Yine Kürtçenin Osmanlı coğrafyasının yaşayan bir dili olarak tespit edilmesi ve Arapça ve Farsça’dan sonra üçüncü dil olarak kabul edilip kullanılması da Kürtçe açısından oldukça önemlidir. İlk iki beyitte Arapça ve Farsça’nın kullanılmasından sonra üçüncü beyitte Kürtçe’nin kullanılmış olması bunu göstermektedir.

2. Evliya Çelebi

Evliya Çelebi seyahatnamesi Türk dilinde Kürt edebiyatından izler taşıyan en önemli eserlerdendir. Çelebi, Kürdistan’ın pekçok yerini gezmiş, 1642 yılında Amêdiyê’ye (İmadiye-Behdinan bölgesinin merkezi) gitmiş ve Kürt edebiyatının buradaki durumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Çelebi burada Mela Remezanê Ebbasî adlı bir şairle tanışmış ve eserinde onun Kürtçe bir şiirine yer vermiştir.

Evliya Çelebi, bahsi geçen şiire yer vermeden evvel Kürdistan’ın farklı yerlerinde konuşulan Kürtçenin lehçe ve ağızlarından bahsetmiş ve sonunda bunlar arasında en fasih ve zarif bir şekilde, akıcı olarak konuşulanın İmadiye halkının konuştuğu şive olduğunu belirtmiştir. Çelebi, Kürt dili hakkındaki bazı rivayetleri aktardıktan sonra

Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası, Gazi Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 211’den naklen). Ayrıca şiirin farklı nüshalardan hareketle ortaya konan hali ve diller ile ilgili çözümlenmeler için bkz. Aksoyak, “Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir” *Turkish Studies*, volume 4/5, Summer 2009, s. 1-18.

14 Hayatı ve eserleri için bkz. Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa Âli*, Şule Yay., İst. 1998; H. Mustafa Eravcı, “Mustafa ‘Âli’nin Nusret-nâmesi ve Onun ışığında Yazarın Tarihçiliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, Ankara 2005, ss. 163-184.

‘İmadiye Behdınanlularının nazik beyit ve şiirleri vardır’ diyerek “İmadiye Kürdü Kavminin Diliyle Şiir” başlığı altında Mela Remezan’ın bir şiirine yer vermiştir.

Evliya Çelebi’nin aktardığına göre İmadiyeli şairlerin müselles, murabba, muhammes, müseddes, müsebba ve müsemman şekillerinde yazılmış pekçok şiir ve kasidesi vardı; Nevruz-ı sultani gelince bu şehrin bütün çocuk, büyük, bilge ve şairleri kırlara gider ve birbirlerine beyit ve şiirler okurlardı.¹⁵ Bu durum gösteriyor ki her ne kadar Evliya Çelebi yalnızca Mela Remezanê Ebbasî’nin adını vermiş ve ondan sadece bir şiir aktarmışsa da bu şehirde pekçok şair daha vardır ve onlar tarafından pekçok şiir yazılmıştır.

Evliya Çelebi’nin Mele Remezan’dan aktardığı şiir dokuz beyitten oluşmaktadır, şair şiirinde mahlas olarak “Remezanê Kurdikî”yi kullanmıştır. Şiirin ilk ve son beyitleri şöyledir:

Rayê li Asaf diken, walih û hayranê eşq
Dersê Aristo diden, serxoş û sekranê eşq

Faş meke razê xwe ey Remezanê Kurdikî
Şemme nesîmî dibî tazî û uryanê eşq

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Kürt dili ve edebiyatı hakkında başka bilgi ve örnekler de vermektedir. Bunlar arasında Silvan bölgesine ait kelimelerin listesi, Cizre ağzında bir türkü, Rojkan ağzında bir şiir ve Hakkârî ağzında birkaç cümle yer almaktadır.¹⁶

Şüphesiz XVII. yüzyılda Kürdistan’da Kürt dili ve edebiyatının durumunu gözler önüne seren bunca bilgi ve numune, Kürtçenin Evliya Çelebi’nin seyahatnamesindeki yansımalarının ne kadar büyük olduğunu gösteriyor. Bilhassa Mela Remezan’ın şiirinin eserde yer alması Kürt edebiyatı tarihi için son derece önemlidir. Zira bu sayede hem Mela Remezan isimli bir Kürt şairden, hem de onun bir şiirinden haberdar oluyoruz. Şiir metninin bugüne ulaşması Kürtçe metinler tarihi açısından çok önemlidir. M. Bruinessen’in de belirttiği üzere¹⁷, bu şiir metnini Kürt edebiyatının en eski metinlerinden sayabiliriz. Zira her ne kadar XVII. yüzyıla kadar Kurmancî Kürtçesi’nde Eliyê Herîrî, Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran ve Şêx Şemsedînê Exlatî gibi Kürt şairleri yaşamışsa da şiirlerinin o yüzyıllara ait elyazmaları elimize ulaşmamıştır. Bu nedenle Evliya Çelebi vasıtasıyla Seyahatname’de kaydedilen ve günümüze ulaşan Mela Remezan’ın bu kasidesi Kürtçe’nin en eski metinlerinden sayılmalıdır.

15 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, YKY, İstanbul, 2010, c. II, s. 711-713.

16 Martin van Bruinessen, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yansıdığı Kadarıyla 16. ve 17. Yüzyıllarda Kürdistan”, *Kürdolojinin Bahçesinde Kürdologlar ve Kürdoloji Üzerine Söyleşi ve Makaleler*, trc. Mustafa Topaloğlu, İletişim yay., İst. 2012, s. 136-137.

17 Bruinessen, a.g.e, s. 142.

III. Münasebetlerin Gelişim Dönemi (XVII. Yüzyılın Sonu-XIX. Yüzyılın Başı)

Kürt ve Türk edebiyatları arasında XVI ve XVII. yüzyıllarda başlayan münasebetler, Osmanlı'nın dağılışına değin gelişerek devam etmiştir. Bu nedenle bu yeni dönemi Gelişim Dönemi olarak adlandıracağız. Bu dönemde ilişkilerin gelişmesinin sebebi Kürtler ve Türkler arasında başlayan siyasi ilişkilerin kesintisiz devam etmesi, Kürt edebiyatının pekçok yeni temsilcisinin yetişmesi ve bu yeni temsilcilerden önemli bir kısmının Arapça ve Farsçanın yanında Osmanlı Türkçesini de öğrenmesidir.

Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebetlerin gelişim dönemini iki evreye ayırabiliriz. İlk evre XVII. yüzyılda başlamakta ve Kürt mirliklerinin sona erdiği XIX. yüzyılın yarısına kadar sürmektedir. İkinci evre ise Kürt mirliklerinin sona erdiği XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp Osmanlı Devleti'nin dağıldığı XX. yüzyılın başlarına değin sürmektedir.

A. İlk Evre (XVII. Yüzyılın Sonu-XIX. Yüzyılın Başı)

Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki alışverişin gelişim döneminin ilk evresi XVII. yüzyılda başlamış ve Kürt mirliklerinin sona erdiği XIX. yüzyılın yarısına kadar sürmüştür. Bu dönemin başlatıcısı XVII. yüzyılın sonunda Ehmedê Xanî'dir. Başlangıç döneminden sonra Kürt ve Türk edebiyatlarının münasebeti onun şahsında devam etmiştir. Bu münasebetler onunla daha da güçlenmiş ve gelişim dönemine geçmiştir. Xanî, Türkçe ifadeler kullanmasının yanısıra, hem aralarında Kürtçe ve Türkçenin de bulunduğu dört dilli bir mülemma, hem de tamamı Türkçe iki tane şiir kaleme almıştır. Yine onun *Mem û Zîn* adlı aşk mesnevisi vefatından kısa bir süre sonra Türkçeye tercüme edilmiştir.

Bu evrede Kürt edebiyatının en önemli şairlerinden Melayê Bateyî, kaleme aldığı mevlitte Süleyman Çelebi'nin mevlidinin etkisinde kalmış; Hakkâri Emirliği'nin son mirlerinden Pertew Begê Hekarî, Fuzûlî'nin bir gazelini baştan sona Kürtçeye tercüme etmiştir. Bu dönemin Kürt şairleri Siyahpoş ve Weda'î'nin şiirlerinde de Türkçe kelimelere rastlanmaktadır. Bu etkileşim Kürt mirliklerinin dağılmasına değin artarak devam etmiştir. Ancak Kürt şairleri mirliklerinden dışarıya fazla çıkmadığı için bu münasebetler sonraki evreye göre fazla değildir.

1. Türkçe'nin Kürt Edebiyatı İçinde Yansıması

Yukarıda da belirtildiği üzere bu evrede Türkçe'nin Kürt edebiyatındaki yansımasının öncü temsilcisi Ehmedê Xanî'dir. Xanî bu dönemin ilk temsilcisidir. Xanî'den sonra Melayê Bateyî, Siyahpoş ve Pertew Begê Hekarî bu dönemin önemli temsilcileridir.

1.1. Ehmedê Xanî

Ehmedê Xanî, Türkçe, Farsça ve Arapça'yı iyi bildiği halde kendisindeki milli bilincin gereği olarak eserlerini Kürtçe yazmıştır. Ancak şiirlerinde zaman zaman bu dilleri de kullanmıştır. Türkçe açısından bakacak olursak Türkçe'nin Ehmedê Xanî'deki yansması üç şekilde olmuştur: Birincisi eserlerinde Türkçe ifadelere yer vermesi, ikincisi mülemmada Türkçe'yi kullanması, üçüncüsü de tamamı Türkçe iki şiir yazmasıdır.

Türkçe ifadeler açısından, Xanî'nin *Mem û Zîn*'in aşağıdaki beytinde ikinci mısrayı tamamen Türkçe yazdığını görüyoruz:

Êdî çi bibêjim ez nizamim
Bilmez ki ne söyleye zebanım¹⁸

Bunun dışında Xanî, Kürt edebiyat tarihinde ilk kez mülemma kaleme almıştır ve mülemmasında Türkçeye de yer vermiştir. Bu mülemma hem Kürt edebiyatında türünün ilk örneği olması, hem de Türkçenin Kürt edebiyatı içindeki yansmasının yeni bir şekli olması açısından oldukça önemlidir. Mülemmanın ilk bendi şöyledir:

Fate umrî fî hewake ya hebîbî kulle hal
Ah û nalem hemdemem şod der firaqet mah û sal
Ger benim kanım dilersen çoktan olmuştur helal
Dîn û ebter bûm ji 'eşqê min nema 'eql û kemal¹⁹

Tercümesi:

(Arapça, Farsça ve Kürtçe Mısraların Türkçesi)
Bütün ömrüm hep aşk ile geçti ey sevgili!
Ayrılığında ah ve iniltirlerim aylar ve yıllarca yoldaşım oldu.
Ger benim kanım dilersen çoktan olmuştur helal.
Deli ve beter oldum aşktan kalmadı akıl ile kemal.

Ehmedê Xanî aynı zamanda tamamı Türkçe iki tane şiir de kaleme almıştır. Bunlardan ilki bir müseddestir ki ilk bendi şöyledir:

Ey gülün perverde-i gülzar-ı taravet
Vey serv(i)qadın sebze-i bustan-ı taravet
Vechin banadır minber ü mihrab-ı ibadet
Zülfün gamı serhalka-i zünnar-ı hidayet

18 Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, (Hazırlayan: Huseyn Şemrexî), Nûbihar yay., Stenbol 2009, s. 138.

19 Şiir metninin tamamı için bkz. Varlî, *Dîwan û Gobîdeyê Ahmedê Xanî yêd Mayîn*, Sîpan yay., İstanbul 2004, s. 160-162; Abdurrahman Durre, *Şerha Diwana Ehmedê Xanî*, Keskesor, Stenbol 2002, s. 28.

Peh peh, bu ne şekl ü ne şemail ne kıyafet²⁰

Ehmedê Xanî'nin Türkçe yazdığı ikinci şiiri ise bir gazeldir ki aşağıda ilk beyti ile Xanî'nin mahlasının geçtiği son beytine yer verilmiştir:

Beyzay-i fena benim rehğüzerimdir

ANKAY-ı bekahimmet hemrah-ı perimdir

...

Alam û cefasıyla hoşum ben reh-i ışkın

Xanî bana bu yolda kadem çeşm-i serimdir²¹

1.2. Melayê Bateyî

Türkçenin Melayê Bateyî'deki (1675-1760) yansıması, yeni bir tarzda karşımıza çıkmaktadır. O da kendinden öncekiler gibi şiirlerinde Türkçe kelimelere yer vermiştir ancak yeni olan Süleyman Çelebi'nin Türkçe mevlidinin etkisi altında kaleme aldığı Kürtçe mevlididir.

a. Türkçe Kelimeler

Genel olarak Bateyî'nin şiirlerinde kullandığı Türkçe kelimeler şunlardır: “Goriş-me (görüşme), yol, îlan (yılan), eslan (aslan), tabur, yaban”. Bu kelimelerin geçtiği yerler için şu örnekler verilebilir:

Zivistanê li vê **yolê**

Li vê ber'yê li vê çolê

Gerovê girtî Daholê

Mijê havête zozanê

Ew çi dême şahebax e gulşena darul qerar
Sed hezaran nal û awazê di bulbul çar kenar
Helqe pê da bes tu hatin 'eqreb û **îlan** û mar
Nêrgiza şehla şepal î asemîna mêrxuzar
Lebxemûş î meyfiroş î dêmpeyala kê yî tu

Du **eslanên** we reng hatin

Bi tabûr û tiveng hatin

Bi şimşîr û xedeng hatin

Qirên îna musilmanan

b. Süleyman Çelebi'nin Bateyî Üzerindeki Tesiri

20 Bu şiirin tamamı için bkz. Mûrad Ciwan, *Ahmedê Xanî jîyan, berhem, bîr û baweriyên wî*, Doz yay., İstanbul 1997, s. 265-266; Ayrıca bkz. Ehmedê Xanî, *Dîwan*, (Hazırlayan: Kadri Yıldırım), Avesta yay., İstanbul 2014, s. 178.

21 Bu şiirin tamamı için bkz. Xanî, *Dîwan*, s. 187.

Süleyman Çelebi'nin Türkçe mevlidinden sonra Osmanlı coğrafyasında onun izinden birçok dilde mevlitnameler kaleme alınmıştır. Bunların bir kısmı doğrudan Çelebi'nin mevlidinin tercümesi iken bazıları ise tercüme olmamakla birlikte onun tesiri altında kalınarak yazılmıştır. Melayê Bateyî'nin mevlidi de, M. Tayyip Okiç tarafından Çelebi mevlidinin tercümesi olarak değerlendirilmiştir.²² Çelebi ile Bateyî'nin mevlitlerini bu açıdan incelediğimizde gerçekten de aralarında pek çok benzerlik olduğu görülmektedir. Çelebi'nin XV. Bateyî'nin XVII. yüzyılda yaşadığı göz önünde bulundurulursa bu benzerlikte etki edenin Süleyman Çelebi, onun etkisi altında kalanın ise Melayê Bateyî olduğu açıktır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu etki altında kalma Okiç'in belirttiği gibi tercüme tarzında değil, sınırlı bir etkilenme şeklindedir. Okiç Kürtçe bilmediği için, kendisinin Bateyî'nin mevlidini okumadığı aşikârdır. Bateyî'nin mevlidinde Hz. Muhammed'in üç yaşına kadar olan hayatı anlatılırken, Çelebi'ni mevlidinde peygamberin vefatına kadar olan dönem anlatılmıştır. Ayrıca bölüm ve beyitlerin sıralamasında da Bateyî'nin mevlidi Çelebi'nin mevlidinden açık bir şekilde farklıdır. Bu nedenle Bateyî'nin mevlidi tercüme sayılamaz, o orijinal bir eserdir.

Süleyman Çelebi ile Melayê Bateyî'nin mevlitlerinin münasebet ve etkileşimi edebî tür çerçevesinde olmuştur. Başka bir deyişle Çelebi'nin tesiri Kürt edebiyatında mevlit türünün ortaya çıkışı şeklinde tezahür etmiştir. Bu türün Kürt edebiyatında ortaya çıkmasına etki eden yalnızca Süleyman Çelebi değildir, Arapça mevlidin sahibi İbn Hacer'in de bu konuda tesiri vardır, ancak bu konumuzun dışında kalmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere Bateyî'nin mevlidi belirgin bir şekilde Çelebi'nin mevlidinin etkisi altında kalmıştır. Bu etki aynı ve tercüme beyitler şeklinde iki türlü karşımıza çıkmaktadır. Yani Bateyî, Çelebi'nin mevlidinden bazı beyitleri aynen almış; bazılarını ise tercüme yoluyla eserinde kullanmıştır. Aşağıda bunların ikisi üzerinde de duracağız:

b.a. Aynı Beyitler

Süleyman Çelebi mevlidinin Melayê Bateyî'nin mevlidi üzerindeki tesirine en güçlü delil iki eserde de aynı olan beyitlerdir. Örneğin mevlidin “Merhaba” faslında Bateyî'nin bazı beyitleri Çelebi'ninki ile aynıdır. Bu da Bateyî'nin bu beyitleri Çelebi'nin mevlidinden doğrudan aldığını göstermektedir. Aşağıdaki beyitler bu şekildedir:

22 Konu ile ilgili bkz. M. Tayyip Okiç, “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S.I, Yıl: 1975, ss. 17-59. Okiç, burada iki Kürtçe mevlidin daha (Ehmed Ramîz ile Melayê Xasî'nin mevlitleri) Çelebi mevlidinin tercümeleri olduğunu ifade etmektedir. Ancak Ehmed Ramîz, aslında Bateyî'nin mevlidini neşretmiştir. Okiç, sehven bu mevlidi Ehmed Ramîz'e nisbet etmiştir.

Merheba ey ‘alî sultan merheba
Merheba ey kan-ı irfan merheba

Merheba ey kurretu’l-eyni’l-helîl
Merheba ey has-ı mahbûb-ı celîl

Merheba ey sırr-ı furkan merheba
Merhaba ey derde derman merheba

Şunu da belirtmek gerekir ki, son beyitte geçen “derde derman” Türkçe bir terkiptir ve bu da Bateyî’nin bu beyti yeniden yazmadığının bir diğer delilidir. Bateyî bu Türkçe terkibi Kürtçeleştirip “dermanê derdan” demek yerine bunun Türkçe’sini kullanmıştır. Bu da gösteriyor ki bu bu terkinin geçtiği beytin kaynağı Çelebi’nin mevlididir. Gerçekten de beyit Çelebi’nin mevlidinde aynen yer almaktadır.

b.b. Tercüme Beyitler

Melayê Bateyî’nin mevlidindeki bazı beyitler anlamca Çelebi’nin mevlidindeki beyitlere birebir karşılık gelmektedir ki bu da onların tercüme yoluyla ödünç alındığını göstermektedir. Bu çerçevede aşağıda iki beyti örnek vereceğiz:

1. Örnek

Çelebi ve Bateyî’nin mevlitlerinde her bölümün sonunda nakarat olarak tekrar edilen “salavat beyitleri” bu şekildedir. Aşağıda Çelebi ve Bateyî’nin beyitleri yer almaktadır. Mısralar karşılaştırıldığında Bateyî’nin mısralarının Çelebi mevlidindeki mısraların tercüme olduğu açıkça görülüyor:

Çelebi

Bateyî

Mısra 1: Ger dilersiz, bulasız oddan necât Ger divêtin hun ji narê bin necat
Mısra 2: Aşk ile, derd ile edin es-salat Bi işq û şewqek hûn bibêjin es-salat

2. Örnek

Merhaba faslının giriş beyti olan aşağıdaki mısralarda da bu tercüme durumu aşikârdır:

Çelebi

Bateyî

Mısra 1: Cümle Zerrat-ı Cihan idüp nida Cumle zerratê cîhan da ev nîda
Mısra 2: Çağrışiban didiler kim merhaba Kirne gazî pêk ve gotin merhaba

1.3. Siyahpoş

Yaptığımız incelemelerde gördüğümüz kadarıyla Türkçe’nin Siyahpoş’daki (XVIII-XIX. Yüzyıl) yansıması çok azdır. O, aşağıdaki beyitte iki Türkçe cümleye yer vermiştir.

Zilf û xalên mahr(i)yan **çok Siyahpoş ettiler**

Korkarım ben kara ola çadır û seywanê ma²³

1.4. Pertew Begê Hekkarî

Türkçe'nin Pertew Begê Hekkarî'deki yansıması şimdiye kadar ki örneklere nispetle son derece orijinal bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Pertew Beg, Fuzûlî'nin bir şiirini baştan sona Kürtçe'nin Kurmancî lehçesine tercüme etmiştir. Her ne kadar daha önce Melayê Bateyî'nin Süleyman Çelebi mevlidinin bazı kısımlarını tercüme ettiğini görmüşsek de, bir Türkçe şiirin baştan sona Kürtçe'ye çevrilemesinin ilk örneği Pertew Beg divanında karşımıza çıkmaktadır. Her iki şiirin ilk ve son beyitleri aşağıdadır²⁴:

İlk Beyitler:

Fuzûlî Menüm tek hîç kim zâr û perişan olmasun yâ Rab
Esîr-i derd-i ışk u dâğ-ı hicrân olmasun yâ Rab

Pertew Wekî min qet kesek jar û perişan her nebit ya Reb
Esîr û derd(i)darê daxê hicran her nebit ya Reb

Son Beyitler:

Fuzûlî Fuzûlî buldı genc-i âfiyet meyhâne küncinde
Mübârek mülkdür ol mülk virân olmasun yâ Rab

Pertew Ti kuncê meykedê kuncək tamam ez ‘afiyet Perto
Ku kir tehsîlê ew kuncək qe wêran her nebit ya Reb

2. Kürtçe'nin Türk Edebiyatındaki Yansıması

Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebetlerin gelişim döneminin ilk evresinde Kürtçe'nin Türk edebiyatındaki yansıması Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* eserinin Türkçe'ye tercümesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Ehmed Faîq

Bitlis'in Şerefhan ailesine mensup mirlerinden olan Ehmed Faîq, Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'ini XVIII. yüzyılda klasik edebiyat bağlamında Türkçe'ye ter-

23 Siyahpoş, *Seyfu'l-Milûk û Bedî-ul Cemal*, (Hazırlayan: Bedirxan Amedî), Nûbihar yay., Stenbol 2011, s. 93.

24 Fuzûlî'nin şiiri için bkz. Fuzûlî, *Dîvan*, Akçağ yay., Ankara 1997. s. 145; Pertew Beg'in şiir için bkz. Perto Begê Hekkarî, *Dîwan*, Hazırlayan: Tehsîn İbrahim Doskî, Nûbihar yay., İstanbul 2012, s. 112. (Bu iki şiirden bizi haberdar ettiği için Mehdi Zana Karan'a teşekkür borçluyum.)

cüme etmiştir.²⁵ Aşağıda bu tercümenin ilk beyitlerinden birkaç örneğe yer verilecektir²⁶:

Tacdîn û Arif ile Çaker
Bunlardı sipehsalar-ı asker

Daderler idi bu üç civanlar
Sarsala beraber idi anlar

Tacdîn ise nerre-i zamane
Benzerdi misal-i kahramane

Ger bendi-i miyan ede silahın
Bulmazdı muhasimi felahın

Nakleyledi bu kelamı nakil
Kim var idi bir civan-ı akil

Adı Mem idi kendi hoş huylu
Deryadil idi ilimle memlu

Geh şi'r ü geh gazeldi pîşe
Derd ile ururdu kalbe tîşe

Tacdîn ile bir ahd ü mîsak
Best eylediler ki fark ü nifak

Olmaya aralarında bir dem
Bir saza düzüldü iki hemdem

Ehmed Faîq'in bu tercümesinin erken bir dönemde Sırrı Dadaşbilge tarafından Türkçe tanıtılmış olması sevindiricidir. Beysanoğlu'na göre Dadaşbilge, ilkin 1957 yılında Türkiye Muallimler Birliği'nin resmî organı *Bilgi* dergisinde (Sayı: 123, s.

25 Ehmed Faîq ve *Mem û Zîn* tercümesi hakkında bilgi için bkz. Sırrı Dadaşbilge, *Ahmet Faik Mem o Zin*, y.y., 1969; Mehmet Törehan Serdar, *Rüyalar Şehri Bitlis*, TBMM Kütüphanesi, s. 170-171; Namık Açığöz, "Türkçe ve Kürtçe *Mem û Zîn* ile Leylî vü Mecnûn Meznvîlerinin Mukayesesi", *Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu II*, Çanakkale 16-18 Mayıs 1996; Abdurrahman Adak, "Di Serdema Osmanıyan de li Pey Rêça Ehmedê Xanî: Sê *Mem û Zînên bi Tirkî*", *Nûbihar*, S.120 (havîn 2012), ss. 16-23.

26 Dadaşbilge, a.g.e, s. 1, 210.

5,6-13) “Mem o Zin Hikayesi” adlı bir yazı yazmış, bu yazıda Ehmed Faîq’in tercümesinden bir bölümü de neşretmiştir.²⁷ Dadaşbilge, 1969 yılında da eserin tamamını yayımlamıştır. Bu neşirde Dadaşbilge, eserin orijinalini latin harflerine aktarmış, ayrıca eseri günümüz Türkçesine de çevirerek onu da sağ sayfada orijinal metnin karşısına yerleştirmiştir.

Dikkat çekici bir nokta, Dadaşbilge’nin Ehmed Faîq’in yazdığı bu *Mem û Zîn*’in Ehmedê Xanî’nin eserinin tercümesi olduğunu bilmemesidir. Nitekim “Eserin son sayfasının kenarında Türkçe ‘*Malum ola ki Ahmed XaniAhmet Faikdahi*’ diye bir ifade vardır ama bazı kısımları okunamamaktadır” der.²⁸ Dadaşbilge, burada Ehmedê Xanî ile Ehmed Faîq arasındaki bir bağlantıdan söz edildiğinin farkındadır ancak bu bağlantının ne olduğunu bilememektedir. Kanaatimizce yukarıdaki ifadede boş yerler mantiken doldurulduğunda şöyle bir cümle ortaya çıkmaktadır: “*Malum ola ki Mem û Zîn Ahmed Xani tarafından yazılmış, Ahmet Faik Beg dahi onu tercüme etmiştir.*”²⁹

Şüphesiz Kürtçe’nin Türk edebiyatında yansımaları olarak Kürtçe bir eseri Türkçe’ye tercüme etmek oldukça önemlidir ve bu iki edebiyat arasındaki münasebetler için yeni bir mecradır. Hakeza Ehmed Faîq bu tercüme eylemiyle Kürt ve Türk edebiyatları arasında yeni, kendisinden sonra da sürdürülecek ve günümüze kadar devam edecek bir gelenek başlatmıştır. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında bunlar üzerinde de duracağız.

Acaba Ehmed Faîq, hangî saikle bu geleneği başlatmıştır? Görüldüğü kadarıyla Xanî’nin *Mem û Zîn*’inin Ehmed Faîq tarafından Türkçeye tercüme edilme sebebi, Türkçe’nin o dönemde hem imparatorluk hem de kültür dili olması ve Bitlis münevverlerine de tesir etmiş olmasıdır. Bu nedenle Ehmed Faîq, *Mem û Zîn*’i o dönemin entelektül diline çevirmek ve dönemin aydınlarına ulaştırmak istemiştir. Denilebilir ki Ehmed Faîq’in ardından Osmanlı döneminde Ebdülezîz Xalis ve Zulfıqar Fethî de aynı saikle *Mem û Zîn*’i Türkçeye çevirmişlerdir.

B. İkinci Devre: Mirliklerin Dağılmasından Osmanlı’nın Dağılına Değın

Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki etkileşimin gelişim döneminin ikinci evresi, Kürt mirliklerinin dağıldığı XIX. yüzyılın yarısından Osmanlı Devleti’nin dağıldığı XX. yüzyılın başına değın sürmekte ve 70-80 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu evrede, Osmanlı’nın merkezileşme politikası çerçevesinde Kürt mirliklerinin yönetimine son verilmiş ve Kürtler doğrudan Osmanlı’nın merkezi İstanbul’a bağlanmıştır. Bu nedenle önceki evrenin aksine pekçok Kürt şairi memleketinden ayrılp İstanbul’a

27 Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, San Mat. Ankara 1997, II, 242.

28 Bu ifadenin geçtiğı eserin orijinal sayfası Dadaşbilge’nin çalışmasında ekler kısmında neşredilmiştir.

29 Dadaşbilge, a.g.e, s. V.

gitmiştir. Sonuçta iki edebiyat arasındaki münasebet önceki dönemlere göre artmış ve ilişkiler zirveye çıkmıştır.

Fakat bu münasebetlerin merkezi sadece İstanbul değildir. Mirliklerin dağılmasından sonra Diyarbakır da merkezileşmede önemli bir rol üstlendi ve bir açıdan bütün mirlikleri temsil eden bir yer oldu ve bu şekilde Kürtler için yeni bir merkez konumuna yükseldi. O yüzden bu evrede Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebetler iki merkezde toplanmış gibi görünmektedir: Diyarbakır ve İstanbul. Diyarbakır merkezinde Seydayê Licî, Salih Begê Hênî, Mela Ehmedê Xasî ve Şêx Eskerî türkçe şiirler yazmışlar; Zulfiqar Fethî ve Ebdulezîz Xalis da *Mem û Zîn*'i Türkçe'ye tercüme etmişlerdir. İstanbul merkezinde ise Nef'î, Nalî, Kurdî, Pîremerd, Şêx Riza Talebanî, Hacı Qadirê Koyî, Şêx Es'edê Erbilî, Ebdurehîm Rehmî gibi şairler şiirlerinde Türkçe'ye yer vermişlerdir.

Bu evrede her iki edebiyat arasındaki alışveriş, genel olarak Kürt şairler tarafından Türkçe şiir yazılması ve her iki dil arasında çeviri³⁰ yapılması şeklinde tezahür etmektedir. Aşağıda Türkçenin Kürt edebiyatındaki yansıması ve Kürtçenin Türk edebiyatındaki yansıması üzerinde durulacaktır.

1. Türkçe'nin Kürt Edebiyatındaki Yansıması

Bu evrede Türkçe'nin Kürt edebiyatına yansıması yeni bir tarzda ortaya çıkmaktadır ki o da bu evrede artık Kürt şairleri tarafından tamamı Türkçe olan şiirlerin kaleme alınmasıdır. Her ne kadar gelişim evresinin ilk döneminde, Ehmedê Xanî tarafından iki türkçe şiir kaleme alınmışsa da, bu dönemde Kürt şairleri tarafından yazılan türkçe şiirlerin sayısı daha fazladır. Bu durum, bu evrede oldukça yaygındır ve bu nedenle bu evrenin başlıca özelliği sayılmalıdır.

1.1. Diyarbakır Merkezi

Kürt mirliklerinin dağılmasından sonra Diyarbakır, Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki etkileşimin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu durumun iki sebebi vardır. Birincisi, Diyarbakır Mervaniler döneminden (XI. Yüzyıl) başlayarak Osmanlı'nın dağılışına değin Kürtler için stratejik bir bölge olmuştur. Kürt mirliklerinin dağılmasından sonra merkezileşme sürecinde de bu konumunu yitirmemiş ve Kürdistan eyaletinin merkezi olmuştur. İkincisi ise Diyarbakır'da kültür ve edebiyat dili Türkçe idi ve Kürt aydınları da burada Türkçe öğreniyorlardı. O dönemde Diyarbakır çevresindeki Kürt aydınları da ister resmi devlet okullarında, ister oraların dışında Osmanlıca'yı öğreniyorlardı.

Sonuçta Kürt aydınları ister Diyarbakır'da, ister çevresinde Türkçe öğrenmiş ve böylece iki edebiyat arasında yeni ve önemli bir alışveriş başlamıştır. Aşağıda bu alışverişin birkaç temsilcisi üzerinde durulacaktır.

30 Bahsi geçen dönemde edebî çevirinin Kürt basınındaki numuneleri için bkz. Mesûd Serfiraz, "Di Çapemeniya Kurdî ya Dewra Osmanî de Wergera Wêjeyî", *Wêje û Rexne*, j. 2, sal: 2014, ss. 57-65.

1.1.1. Seydayê Licî

Türkçe'nin Mihemed Hadî/Mela Mihemedê Liceyî/ Seydayê Licî (ö. 1911 Lice)'de yansıması Türkçe gazel yazması şeklinde olmuştur ki divanında 27 beyitlik Türkçe bir kaside yer almaktadır. Şiirin son beyti şöyledir:

Çu hicret Xeyn û Kaf oldu dahi Şîn Wawle saf oldu
Hadî'nin kalbi Kaf oldu muhit oldu bu hat sana³¹

1.1.2. Salih Begê Hênî

Türkçe'nin Salih Begê Hênî de (1873 Hani-1925 Diyarbakır) yansıması da Türkçe şiirler kaleme alması şeklinde gerçekleşmiştir. Bunlardan birinin ilk beyti şöyledir³².

Gerçi enzar-ı ehıbbadan dahî dūr olmuşuz
Rahmet-i rahmana yaklaşmakla mesrûr olmuşuz

1.1.3. Mela Ehmedê Xasî

Türkçenin Mela Ehmedê Xasî'de (1862 Hezan/Lice-1951 Hezan/Lice) yansıması, yazdığı Türkçe bir şiir ve mülemma tarzındaki şiiriyle olmuştur. Xasî bu mülemmasında Arapça, Farsça, Türkçe, Kurmançî Kürtçesi ile Dımılî (Zazakî) Kürtçesini kullanmıştır.³³

Xasî'nin Türkçe şiirinin ilk ve son beyti şöyledir:
Bir kavm kitabsız olsa, dilsiz davara benzer
Dinsiz hayat-ı fani yazsız bahara benzer
..
Kelam-ı hikmet-amiz misk-i Tatara benzer
Hasî makal-ı sadık şems-i nehare benzer

Xasî'nin mülemması ise bu bentle başlamaktadır:
Merheben ya men 'ela bi'l-husni teqwîme'l-beşer
Hafızış Xaliq şevêd ez çeşmê bednam û nezer
Mucidî esbab û lat û we ma mînha seder
Dil ji qeyda leşkerê xem kir reha wextê seher
Ah û nalînê verênî bî vinî nêmend eser

1.1.4. Şêx Eskerî

Şêx Eskerî (1898 Diyarbakır/Çınar-Aqtepe-1952 Çulî)'de de Türkçe'nin yansıması Türkçe şiirler yoluyla olmuştur. O yalnız gazel tarzında değil muhammes ve

31 Mela Mihemedê Liceyî, *Dîwana Hadî*, (Hazırlayan: Tehsîn Î. Doskî), Nûbihar yay., Stenbol 2012, s. 185-189.

32 Salih Begê Hênî'nin hayatı ve şiirleri için bkz. Beysanoğlu, a.g.e, II, 186-189; Şefik Korkusuz, *Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbakir Uleması*, Melissa Mat. İst. 1996, s. 56-57.

33 Şiirlerinin metni için bkz. Ehmedê Xasî, *Mewlûda Zazakî*, Hazırlayan: Zeynelabidîn Amidî, Diyarbakir 1402.

rubai tarzında da Türkçe şiirler yazmıştır. Ayrıca Türk halk edebiyatından beslenerek, şiirlerinde anonim Türk manilerini de kullanmıştır. Bütün bunlar Şêx Eskerî'nin Türkçe şiirlerinde yeni bir renk olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhammesinden bir bend aşağıda yer almaktadır:

Mehu ettin sen beni ey dilruba
Hicretin nar-ı cahîmdir bana
Ah û derdinle fîğanım her dema
Bir kerem et Fehmiya gel bu yana
Ateş-i firakınla yandım ben sana³⁴

1.2. İstanbul Merkezi

Kürt mirliklerinin dağılmasından sonra Kürt ve Türk edebiyatları arasında gelişen ilişkilerin diğer bir merkezi de İstanbul'dur. Bu dönemde İstanbul, imparatorluk başkenti ve Osmanlı entelijansının merkezi olarak ülkenin dört bir yanındaki aydınları cezbediyordu. Osmanlı'nın merkezileşime politikasının sonucu olarak Kürdistan'ın doğrudan İstanbul'a bağlanması ve Kürt aydınlarının İstanbul'u tanıma isteği neticesinde İstanbul artık Kürt aydınları için de önemli bir merkez konumundadır. Bu durum Kürt ve Türk aydınları arasında edebî etkileşimi kaçınılmaz kılmıştır. Bu münasebetlerin başat tarzı Diyarbakır merkezinde de gördüğümüz gibi Kürt şairlerin Türkçe şiirler yazması ve/veya Türkçe şiirlerin Kürtçeye tercümesi şeklindedir. Aşağıda İstanbul merkezinde gerçekleşen bu münasebetlerin bazı temsilcileri üzerinde durulacaktır.

1.2.1. Pîremêrd

İstanbul'da Süleymaniyeli Tevfik adıyla tanınan Pîremêrd'de Türkçe'nin yansıması kaleme aldığı Türkçe şiirlerle karşımıza çıkmaktadır. Kendisinin, *Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi*'nde iki ve *Jin* dergisinde bir şiiri neşredilmiştir. *Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi*'ndeki "Derağuş" şiiri şöyle başlar:

Karanlık, çok karanlık leyle-i deycûr-ı istibdad
Derin bir köşesinden ruh-ı millet eyliyor feryad³⁵

Yine aynı yayındaki "Ravza-i Mutahhara'da... Efendi Hazretlerine" başlıklı şiirinin başlangıcı şu şekildedir:

Ey tair-ı kudsî, ne mübarek yere uçtun
Cibril-i Emîn'in cevelangâhına düştün³⁶

34 Şêx Eskerî, *Keşkol*, amd. Zeynelabidin Zinar, Doz yay., İstanbul 2009, s. 129.

35 Süleymaniyeli M. Tevfik, "Der'ağuş", *Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi Kovara Kurdî-Tirki*Kürdçe-Türkçe Dergi 1908-1909*, Hazırlayan: M. Emîn Bozarıslan, Deng yay., Uppsala 1998, s. 154-155.

36 M. Tevfik, "Ravza-i Mutahhara'da...", a.g.e, s. 389-390.

Jîn dergisinde yayımlanan “Kârvan-ı Gam” şiirinin ilk mısraları şöyledir:
Sırtında bir humûle-i takatşiken, giran
Göğsünde bir cılız çocuk inlerdi, nâtuvan³⁷

1.2.2. Şêx Rıza Talebanî

Şêx Rıza Talebanî (1842 Süleymaniye/Çemçemal-1910 Bağdat) de Türkçe şiirler kaleme almış, divanının bir bölümünü Türkçe şiirlere ayırmıştır.

Bu şafak kim feleğin lekke-i damanıdır
Paymal ettiği mazlumların kanıdır

Haberin var mı alınmış, ne alınmış? Rüşvet
Alınan şey ne imiş? Lira; kim almış? Hey’et

Şêx Rıza’nın Türkçe şiirleri arasında II. Abdülhamit hakkındaki medhiye ve hicviyeleri oldukça ilgi çekicidir³⁸:

Serîr-i saltanat-ı mülkü’l-yemn ‘alî Osman’dır
Hilâfet-i hânedân-ı perverde ‘Abdulhamîd Hân’dır

1.2.3. Xelîl Xeyalî

Xelîl Xeyalî (1865-1946)³⁹ Türkçe’den Kürtçe’ye çevirdiği iki şiirle karşımıza çıkmaktadır. Şiirlerden ilki Mehmet Akif [Ersoy]’a aittir ve tercümesi Rojî Kurd dergisinde yayımlanmıştır:

Mehmed Akif:⁴⁰

Müslümanlık nerde? Bizden geçmiş insanlık bile
Alem aldatmaksı maksat, aldanan yok, nafîle!
Kaç hakiki Müslüman gördümse, hep makberdedir;
Müslümanlık bilmem amma, galiba göklerde dir!

37 Süleymaniyeli Tefvîk, “Kârvan-ı Gam”, *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî*Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, Hazırlayan: M. Emîn Bozarlan, Deng yay., Uppsala 1985, C.I, s. 302-304.

38 Şêx Rıza’nın Türkçe şiirleri için bkz. Mehmet Bayrak, **Ünlü Kürt Şairi Şeyh Rıza Talabani ve Türkçe Şiirleri**, http://www.navkurd.net/nivisar/mehmet_bayrak/kurt_sairi.htm; Ayhan Geverî, “Şeyh Rıza Talabani ve Sultan Abdülhamid’e Yazdığı Kasideleri”, *Kürt Tarihi*, S. 1, Yıl: 2012, s. 46-51.

39 Xelîl Xeyalî hakkında bkz. Tahir Baykuşak, “Xelîl Xeyalî Modan (1865-1946)”, *Kürt Tarihi*, S.9, Yıl: 2013, s. 34-39.

40 Şiirin orijinali için bkz. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Hazırlayan: Cemal Kurnaz vd., MEB yay., İstanbul, 1996, s. 312-313.

Tercümesi:⁴¹

Li kû ye mislimanî! Ji me boriye heta merivayî
Ger xelq xapandine meqsed: kes nake bawerî
Çend misilmanî heqîqî min dî: hemû li qebrê da ye
Misilmanî, nizamim heye ema xala min di heşrê da ye
Xelîl Xeyalî'nin çevirdiği ikinci şiir Tahirü'l-Mevlevî'ye (1877-1951) aittir ve tercümesi Hetawî Kurd dergisinde neşredilmiştir.⁴²

Türkçesi:

Kulağında küpe olsun unutma
Rûmilinin dağı taşı ağlıyor
Kan içinde her su başı ağlıyor
Parçalanmış gövdelerin yanında
Can çekişen arkadaşı ağlıyor

Tercümesi:

Bîr meke bile di goy te da guwar be
Dar û berê Rûmilî digirî
Di nav xwîn da her çem û kanî digirî
Li bal cendek[ê]d parî bûyî
Heval[ê] li ser rih danî digirî

2. Kürtçenin Türk Edebiyatındaki Yansıması

Münasebetlerin gelişim döneminin bu ikinci evresinde, Kürtçenin Türk edebiyatındaki yansıması yine Kürtçe metinlerin Türkçeye tercümesi ile olmuştur. Bu dönemde de Mem û Zîn çevirileri vardır ancak onun yanında bazı Kürtçe şiirlerin de Türkçeye tercüme edildiği görülmektedir.

2.1. Ebdulezîz Xalis

Cumhuriyet döneminde “Çıkıntaş” soyadını alan Ebdulezîz Xalis (1867 Diyarbakır-1935 Diyarbakır)⁴³ de Ehmed Faîq gibi Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn eserini Türkçeye tercüme etmiştir. Xalis, tercümeyi 1906 yılında Ergani Maden'de tamamlamıştır.⁴⁴

41 Şiirin orijinal metni için bkz. X. Modanî, “Hewar û Fîzar[a] Misilmanî” *Rojî Kurd*, S.2, s. 32, (Tıpkıbasım), *Rojî Kurd* 1913, Hazırlayan: Koma Xebatên Kurdolojîyê, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, Stenbol 2013.

42 “Ey Şa’îrê Şêrîn Ziman Rûmî Tahiru’l-Mewlewî”, *Hetawî Kurd*, S.10, İstanbul 20 Haziran 1330/3 Temmuz 1914, s. 14-15.

43 Xalis’in biyografisi için bkz. Beysanoğlu, *a.e.*, II, 240-241.

44 Ebdulezîz Xalis, *Mem û Zîn*, elyazması nüsha (Abdurrahman Adak özel kütüphanesi). Sayın Canip Yıldırım, 2005 yılında Ankara’da bana bu nüshayı gösterdi ve onun bir fotokopisini bana verdi. Buradan Sayın Yıldırım’a özel teşekkürlerimi arz ederim.

Xalis'in tercümesi de Ehmed Faîq'in tercümesi gibi klasik edebiyat bağlamında bir çeviridir. Bir başka deyişle Mem û Zîn'in muhtevasının kendi üslup ve ifadeleri ile başka bir dilde yeniden kaleme alınmasıdır. Ancak Xalis'in, çevirisinde asıl metne Ehmed Faîq'den daha fazla bağlı kaldığı anlaşılıyor. Aşağıda numune olarak Mem û Zîn'nin dibacesinden üç beyit ile Xalis'in yaptığı edebî çeviri yer almaktadır:

Xalis Xanî
Şerh-i gam-i dil ise fesâne Şerha xemê dil bikim fesane
Zîn ü Mem'i eyledim bahâne Zîn ü Memê bikim behane

Dilber Mem için düş enîne Dilber li Memê bikin girînê
'Âşık ede xande derd-i Zîn'e Aşiq bikenin bi derdê Zînê

Mem küşte-i gadr ü Zîn cefâkîş Dêrdê di dilê Memê cigerrîş
Zîn derdgûzîn ü Mem cigerrîş Zîna ji derûnê dil cefâkîş

2.2. Zulfîqar Fethî

Xanî'nin *Mem û Zîn* eserini Türkçe'ye tercüme eden üçüncü şair Zulfîqar Fethî'nin (XIX. yüzyılın sonu) hayatı hakkında çok az bilgiye sahibiz.⁴⁵ Abdülgani Fahri Bulduk'un verdiği bilgilere göre, Fethî tercümeyi tamamladıktan sonra kendisinin başına bir şey geleceği korkusu ile onu yakmıştır.⁴⁶ Bu eser her ne kadar elimizde olmasa bile, hakkında bilgi sahibi olunmasının, önemli bir takım değerlendirmeler yapmaya imkan sağlayacağından dolayı burada bahsetmeyi uygun gördük.

2.3. Mihemed Mihrî

Mihemed Mihrî, *Jîn* ve *Kurdistan* dergilerinde "Edebiyât-ı Kürdiyyeden Ba'zı Numûneler" başlığı ile beş yazı hazırlamış ve bu yazılarında Mistefa Begê Kurdî, Nalî, Melayê Cizîrî ve Mihrî gibi Kürt şairlerinin şiirlerini nesir olarak Türkçeye tercüme etmiştir. Nalî'nin Mihemed Mihrî tarafından tercüme edilen ve *Jîn*'de neşredilen şiiri şöyle başlamaktadır:

Nalî:

*Saqî, be meyî kone le ser adetî new be
Bişkêne be yek nobe du sed matemî tewbe*

Mihrî'nin Tercümesi:

45 Alî Emîrî, *Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid*, Millet Küt., Tarih Bl. 781/1, vr. 40 a; Abdülgani Fahri Bulduk, *Muhtasar el-Cezîre Tarihi*, basılmamış latin harfli nüsha, s. 146; Şevket Beysanoğlu, *a.e.*, II, 49.

46 Bulduk, a.y.

*Ey sakî, eski bir kadeh meyle aşk ve muhabbet âleminde yeni bir âdet ve ayini icra ve bir işretin tareb ve sururiyle tevbe ve tezehhüdden hâsıl olan ikiyüz matemi tar-ü mar et!*⁴⁷

2.4. Pîremêrd

Pîremêrd (1867-1950), Türkçe şiir yazmasının dışında Nalî'nin memleketi Şarezor için manzum mektup şeklinde kaleme aldığı Kürtçe şiirini de Türkçeye tercüme etmiştir. Şiirin ilk üç beyti ve tercümesi aşağıdadır:

Şiirin Orijinali:

Qurbanî tozî rêget im, ey badî xoşmurûr
Ey peykî şareza be hemû şarî Şarezûr

Ey lutfekit xefî-w hewaxwah û hemdemim
Wey sirwekit beşaretî sergoşey huzur

Gahê debî berûh, dekey baweshênî rûh
Gahê debî bedem, dedemênî demî xurûr

Tercümesi:

Canım feda güzergâhına, båd-ı hoşmurûr
Ey peyk-i aşınası bütün şehr-i Şehrezûr

Ey gizli gizli lütfün hevahahım, hemdemim
Ey estiğin zaman esiyor kalbime huzur

Ruhunla ruhu yelpazellersin zaman zaman
Nefh eyliyor demin de dema-dem dem-i gurur⁴⁸

İKİNCİ BÖLÜM: MODERN DÖNEMDE MÜNASEBETLER

Osmanlı Devleti'nin dağılması ile Türkiye Cumhuriyeti döneminde klasik Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebetler yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde özellikle geleneksel Kürt kurumları medrese ve tekkeler resmî olarak kapatıldığından ve yerine modern okullar açıldığından, bu dönemi modern dönem olarak adlandırdık. Bu dönemde Kürtçenin Türk edebiyatındaki yansıması artmış; Türkçe'nin Kürt edebiyatındaki yansıması ise azalmıştır. Zira modern okullarda eğitim gören nesillerin Kürtçe'nin klasik eserlerini anlama ihtiyacına binaen bunlar Türkçeye tercüme edilmiş; öte yandan medrese okumuş neslin devletin resmi dili ile olan münasebeti azaldığından eserlerinde Türkçenin tesiri görülmez olmuştur.

47 *Jîn*, Hazırlayan: M. Emîn Bozarslan, C.I, s. 220-222.

48 *Jîn*, Hazırlayan: M. Emîn Bozarslan, C.II, s. 342-346.

A. Türkçenin Kürt Edebiyatındaki Yansıması

Görüldüğü kadarıyla bu dönemde Türkçenin Kürt edebiyatındaki yansımasında bir duraklama olmuştur. Bunun en büyük sebebi klasik Kürt edebiyatının gelişim mekânı olan medrese ve tekkelerin Cumhuriyet döneminde kapatılmasıdır. Bu dönemde medrese ve tekkeler varlıklarını gayriresmî olarak sürdürdüler ve sonuçta mensuplarının devletın resmî dili ile ve Türk edebiyatının İstanbul ve Diyarbakır gibi önemli merkezleri ile ilişkisi kesildi. Bu da Türkçenin klasik Kürt edebiyatının bu dönemdeki temsilcilerinin eserlerinde yer almamasına neden oldu. Netice olarak bu dönemde klasik Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki ilişkide Türkçenin etkisi azalmış ve duraklama noktasına gelmiştir.

1. Mela Zeynelabidîn Amidî

Bu dönemde Mela Zeynelabidîn Amidî, Türkçenin Kürt edebiyatındaki yansıması için önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kendisi Yunus Emre'nin bazı ilahilerini Kürtçeye çevirerek divanına eklemiştir.⁴⁹

2. Hozan Oflaz

Hozan Oflaz, Türkçe'den Kürtçenin Kurmancî lehçesine klasik şiir bağlamında Yunus Emre⁵⁰, Ümmi Sinan⁵¹ ve Mehmet Akif'ten⁵² pekçok şiir tercümesi yapmıştır.

3. Mela Ehmedê Xelafî

Mela Ehmedê Xelafî, trafik kazasında nişanlısı ile beraber hayatını kaybeden oğlu için iki Türkçe mersiye kaleme almıştır.⁵³

B. Kürtçenin Türk Edebiyatındaki Yansıması

Bu dönemde de Kürtçenin Türk edebiyatındaki yansıması olarak *Mem û Zîn* çevirileri başta gelmektedir. Ancak bu dönemin çevirileri, klasik dönem çevirilerinden iki noktada ayrılmaktadır.

Birinci nokta; klasik dönemde (Kürt mirlikleri ile Osmanlı'nın son dönemi) *Mem û Zîn*'in Türkçeye çevrilmesinde itici güç aşk hikâyesinin kendisi idi, yani bu dö-

49 Abdullah Ekici, *Zeynelabidînê Amidî: Jîyan Berhem û Xebatên wî yê Destnivîsî*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2014, s. 30.

50 “Wer bibîn eşq bi mi çi kir”, *Nûbihar*, S.2 (Çiriya Paşın 1992), s. 14; “Min canê cana peyda kir”, *Nûbihar*, S.3 (Berçile 1993), s. 15; “Mi umrê xwe li hîçê xerc kiriye”, *Nûbihar*, S.4 (Çiley Paşın 1993), s. 26; “Nav xweşik bi xwe xweşik Muhemmed”, *Nûbihar*, S.5 (Sibat 1993), s. 29; “Têkeve riya rast dilo”, *Nûbihar*, S.6 (Adar 1993), s. 18; “Weke min î vî reben î”, *Nûbihar*, S.11 (Tebax 1993), s. 28; “Ev dinya gepek nan e”, *Nûbihar*, S.12 (Îlon 1993), s. 17.

51 “Bixwaze çavê mi giryan dike dost”, *Nûbihar*, S.6 (Adar 1993), s. 18.

52 “Şeva mewlîdeke pîrê hezîn”, *Nûbihar*, S.1 (Çiriya Pêşin 1992), s. 28.

53 Mela Ehmedê Xelafî, *Dîwan Bîra Kul û Derda*, (yer ve tarih belirsiz), s. 235-236.

nemde edebî kaygı önplanda idi. Ancak modern dönemde *Mem û Zîn*'in tercüme edilme gayesi değişmiştir. Bu dönemde Kürtlerin bütün ulusal hakları ortadan kaldırıldığından, *Mem û Zîn* çevirilerinde de onun barındırdığı siyasi mesaj daha başat rol oynamaktadır.

İkinci nokta ise; klasik dönem çevirileri literal tercümelemler değildi. Bu nedenle de çeviri eserde beyitlerin sayısı çevirilen ile aynı değildi. Onlar, ancak klasik edebiyat anlayışı çerçevesinde çeviri olarak tanımlanabiliyordu, yani konu orijinal metinden alınmıyor ancak yeni üslup ve ifadeler ile yazılıyordu. Modern dönem çevirileri ise orijinal metne bağlıdır ve çeviri eserde beyit sayısı çevirilen ile aynıdır.

Bu dönemde Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'i dışında Mela Xalîlê Sêrtî, Melayê Cizîrî ve Feqiyê Teyran gibi Kürt şairlerinden de Türkçeye tercümelemler yapılmıştır. Aşağıda kronolojik sıraya göre ve çevirmenler çerçevesinde bu çeviriler üzerinde duracağız.

1. Seyyid Tahir Geylanî

Seyyid Tahir Geylanî (Şeriye başkatibi ve Bitlis Ulu Camii imamı), 1946-1950 yılları arasında Mela Xelîlê Sêrtî'nin *Nehcu'l-Enam* adlı eserini *Hellu'l-Meram Tercemetu Nehci'l-Enam* adıyla manzum olarak Türkçeye tercüme etmiştir. Bu eseri 1992 yılında Bursa Furkan Ofset'te *Manzum Şafî İlmihali* adıyla basılmıştır.⁵⁴ Mevcut bilgilerimize göre Cumhuriyet döneminde Türkçeye tercüme edilen ilk klasik Kürtçe eser *Nehcu'l-Enam*'dir.

2. M. Emin Bozarşlan

Cumhuriyet döneminde Xanî'nin *Mem û Zîn* eserini Türkçeye ilk çeviren M. Emin Bozarşlan'dır. Ancak eserin ilk baskısı (Gün yay., İstanbul 1968), güvenlik güçleri tarafından toplanmış ve hakkında dava açılmıştır. Beş yıl sonra kitap beraat etmiş ve 1975 yılında ikinci defa basılmıştır (Koral yay., İstanbul 1975).⁵⁵ Kitabın daha sonraki basımları Deng Yayınları tarafından yapılmıştır (İlk basım İsveç 1995, ikinci basım İstanbul 2005). Bozarşlan'ın bu çevirisi, Melayê Cizîrî divanı 2008 yılında Türkçe'ye çevirilinceye kadar, uzunca bir süre Türkiye Türkçesi'nde tek başına klasik Kürt edebiyatını temsil etmiştir.

3. Ataol Behramoğlu

Cumhuriyet döneminde klasik Kürt edebiyatının Kürt olmayan birisi yolu ile Türk edebiyatına yansımaları Ataol Behramoğlu ile başlamıştır. Behramoğlu, klasik Kürt edebiyatından bazı şiir örneklerini Rusça çevirilerinden Türkçeye tercüme etmiş ve bunları 1970 yılında *Halkın Dostları* dergisinin ikinci sayısında neşretmiştir.⁵⁶ Her ne

54 Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasik*, Nûbihar yay., Stenbol 2014, (2. baskı), s. 329.

55 M. Emin Bozarşlan, (Hazırlayan), "Pêşkêşî", Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Deng yay., s. 98.

56 Detaylı bilgi için bkz. Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, Agora Kitaplığı, İst. 2007, c. I, r.

kadar çeviriler doğrudan doğruya Kürtçeden yapılmamış olsa da bu çeviri çalışması, Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebetler açısından oldukça önemlidir. Zira Cumhuriyet döneminde ve belki de her iki edebiyatın münasebetleri tarihinde ilk kez Türk edebiyatının bir temsilcisi Kürt edebiyatı ile ilgilinmiş ve Kürt edebiyatına Türk çevrelerinde bir meşruiyet kazandırmak istemiştir. Diğer yandan ilk kez Kürtçe birkaç gazel Türkçeye çevrilmiş olmaktadır Nitekim şimdiye kadar sadece mesnevi nazım şekli ile yazılmış olan *Nehcu'l-Enam* ve *Mem û Zîn* adlı eserler Türkçeye tercüme edilmiştir.

Behramoğlu'nun şiirlerinden örnekler çevirdiği Kürt şairlerinin sayısı yedidir: Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Mîrza Şeffî'î Camerezî, Nalî, Hacı Qadirê Koyî, Mîrza Rehîm Wefaî ve Sanî. Görüldüğü üzere bu listede hem Kurmancî hem de Soranî lehçesi şairleri vardır, bu da oldukça önemlidir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki her şairden ancak 2-3 beyit tercüme edilmiştir. Aşağıda örnek olarak Melayê Cizîrî'den yapılan tercüme ve Kürtçe orijinaline yer veriyoruz:

Behramoğlu'nun Çevirisi:

Aşkta tek bir inancın sözü edilebilir ancak!
Kutsal tapınakta sevgilinin topuklarına kapanarak!

Sevgili aşkın fatihasını yürekte okuduğunda
Her ayet “Amin!”le biter

Biz onun yakut dudaklarından ölümsüzlük suyunu içtik
Varsın ümitsizlik içinde kaçıp gitsin rakipler⁵⁷

Orijinali:

Yek secde tinê ferz e di dînê ‘işqê
Bin ber qedê yarê di mecalê dînê

‘Aşiq ku bi dil fatiheya ‘işqê xwend
Ayat(i) yekayek dikirin amînê

Me ji le’lê lebê yarê xwe vexwar avê heyat
Exyar(i) bila têk(i) biçin Darînê⁵⁸

4. Şamîl Esgerov

Bu dönemde diğer bir *Mem û Zîn* çevirisi de Şamîl Esgerov’a aittir, ancak diğerlerinden ayrı olarak bu çeviri Türkiye Türkçesi değil Azerbaycan Türkçesi ile dir. Eser

IXV-IXX; Selim Temo Ergül, “Türkçe’de Kürt Edebiyatı”, *Dipnot*, S. 2/2010, s. 222-223.

57 Temo, a.g.e., c. I, r. IXVII.

58 Melayê Cizîrî, *Dîwan*, trc. Osman Tunç, s. 448.

ilkın 1976’da Bakü’de basılmıştır. Esgerov’un tercümesi, Mehmet Kaplan tarafından kiril alfabesinden latin harflerine aktarılarak Türkiye’de de basılmıştır. (Nûbihar yay., İstanbul 2014)

5. Namık Açıkğöz

Mem û Zîn’in diğerk bir Türkçe tercümesi Namık Açıkğöz tarafından yapılmıştır. Açıkğöz bu çeviriyi yapmadan evvel *Mem û Zîn* üzerine iki makale kaleme almış ve bir bildiri sunmuştur:

“Ahmed-i Hânî’nin Mem u Zin Adlı Mesnevisi ve Klâsik Edebiyattaki Yeri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, j. 67, Ağustos 1990, r.127-138.

“Mem-i Alan Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat 1993, r.209-216.

“Türkçe ve Kürtçe Mem u Zin ile Leylî vü Mecnûn Mesnevîlerinin Mukayesesi”, *Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu II*, Çanakkale 16-18 Mayıs 1996. Bu bildiri daha sonra yayımlanmıştır bkz. *Turkish Studies*, volume 2/4 Fall 2007, ss. 37-50.

Denilebilir ki Türk akademisinde Kürtçe bir eser üzerinde farklı çalışmalar yapan ve onu Türkçe’ye tercüme eden ilk akademisyen Açıkğöz’dür. Bu açıdan Açıkğöz’ün *Mem û Zîn* çevirisi, bütün çeviriler içerisinde Kürt edebiyatının Türk edebiyatındaki yansımamı temsil eden en iyi örnektir. Zira Açıkğöz diğerk çevirmenler gibi Kürt değildir ve böylece özeld *Mem û Zîn*’i ve genel olarak Kürtçe bir eseri Türkçe’ye çeviren ilk Türk yazarı olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca Açıkğöz’ün çalışması Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları tarafından basıldığı için Kürt edebiyatı Türkiye’de adeta bir resmîyet kazanmıştır.

6. Osman Tunç

Mevcut bilgilere göre, *Mem û Zîn* ve *Nehcu’l-Enam*’dan sonra Türkçe’ye tercüme edilen üçüncü klasik Kürt edebiyatı eseri Melayê Cizîrî’nin *Dîwan*’ıdır. Her ne kadar Melayê Cizîrî’nin *Dîwan*’ı *Mem û Zîn*’den daha eski bir Kürtçe şaheseri ise de Osmanlı döneminde *Mem û Zîn* gibi Türkçe’ye tercüme edilmemiştir. Hiç şüphesiz bunun Mela’nın *Dîwan*’ının değeri ile bir ilgisi yoktur. Zira klasik edebiyat geleneğinde diwanlar değil, daha çok mesnewi nazım şekli ile yazılan hikaye türü eserler çevirilirdi. Mela’nın *Dîwan*’ı Cumhuriyet döneminde Osman Tunç tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. (Nûbihar yay, İstanbul, ilk baskı: 2008, dördüncü baskı: 2011). Bu çeviri daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından da yayımlanmıştır.

7. Serkan Tekin

Seyyid Tahir Geylanî gibi Serkan Tekin de Mela Xelîlê Sêrtî’nin *Nehcul’-Enam*’ını Türkçeye tercüme etmiştir. Bu *Nehcul’-Enam*’ın ilk Türkçe tercümesi olmamakla birlikte mütercim, Seyyid Tahir Geylanî’nin tercümesinden haberdar olma-

diğından kendi tercümesini ilk kabul etmektedir.⁵⁹ Tercüme manzumdur ve *Nehcul'-Enam*'ın orijinal vezni olan “fe’ûlun fe’ûlun fe’ûlun fe’ûl” aruz kalıbı ile yapılmıştır.

8. Kadri Yıldırım

Kadri Yıldırım da Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet döneminde yapılan tercüme-lerden sonra *Mem û Zîn*'i yeniden yayıma hazırlamış ve Türkçe'ye tercüme etmiştir (Avesta yay., İstanbul 2010). Yıldırım, *Mem û Zîn*'in yan sıra Feqiyê Teyran'ın divanını da Türkçe'ye tercüme etmiştir. Belirtmek gerekir ki Feqiyê Teyran'ın divanının Türkçeye tercüme edilmesi Kürt ve Türk edebiyatları ilişkiler tarihi için yeni ve önemli bir adımdır. Zira bu tercüme ile klasik Kürt edebiyatının üç önemli şairinin üç önemli eserinin (Melayê Cizîrî *Dîvan* 'ı, Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'i ve Feqiyê Teyran'ın *Dîvan* 'ı) Türkçe'ye aktarımı tamamlanmış olmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki Yıldırım, her iki eseri de manzum olarak tercüme etmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Temelinde klasik Kürt edebiyatı, Türk edebiyatından ziyade Fars ve Arap edebiyatı ile bağlantılıdır. Zira Kürtler, Türklerden evvel Farslar ve Arap ile karşılaşmıştır, ayrıca klasik edebiyatın düşünsel kaynakları Farsça ve Arapçanın hinterlandından Kürtçe ve Türkçeye geçmiştir. Buna rağmen klasik Kürt ve Türk edebiyatları arasında da önemli bir etkileşim meydana gelmiştir.

Kürt ve Türk edebiyatları arasındaki münasebetler, iki halkın siyasi ilişkilerine bağlı olarak başlamış, gelişmiş veya azalmıştır. XI. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar siyasi ilişkilere bağlı olarak edebî münasebetler de zayıftır. Ancak XVI. yüzyılda iki halk birbirini eşit iki taraf olarak görüp anlaşma imzaladıklarında edebî münasebetler de başlamıştır. Kürt mirliklerinin son döneminde iki edebiyat arasındaki etkileşim daha da artmıştır. Mirlikler sonrası dönemden Osmanlı'nın dağılma dönemine kadar, devletin merkezileşme politikası ile iki edebiyat arasındaki ilişki zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde bu ilişkinin iki merkezi vardır: Diyarbakır ve İstanbul. Modern dönemde (Cumhuriyet dönemi) Kürtçenin Türk edebiyatındaki yansımaları artmış, buna karşın Kürtçenin Kürt edebiyatındaki yansımaları ise azalmıştır.

Bu etkileşimin ve ilişkilerin aktörlerine baktığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız: Türk edebiyatının izlerini Kürt edebiyatına taşıyanlar, yani eserlerinde Kürtçenin tesiri görülen Kürt edebiyatı temsilcileri Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî, Melayê Bâteyî, Siyahpoş, Pertew Begê Hekkarî, Seydayê Licî, Salih Begê Hênî, Mela Ehmedê Xasî, Şêx Eskerî, Pîremêrd, Şêx Riza Talebanî, Xelîl Xeyalî, Mela Zeynelabîdîn Amidî ve Hozan Oflaz gibileridir. Kürt edebiyatının izlerini Türk edebiyatına taşıyanlar ise iki gruptur: Birinci grup Kürt edebiyatının eserlerine yansıdığı Türk edebiyatı temsilcileridir. Onlar da Gelibolulu Âli, Evliya Çelebi, Ataol Behramoğlu ve Namık Açıkğöz'dür. İkinci grup ise Kürt olup Kürt

59 Serkan Tekin, *Evlialar Diyarı Siirt'in Büyük Alimi Üstad Mela Halil'in Nehcul Enam'ının Türkçesi*, Kuşak Ofset, İstanbul?, s. 3.

edebiyatının izlerini Türk edebiyatına yansıtanlardır. Onlar da Ehmed Faîq, Ebdulezîz Xalis, Zulfîqar Fethî, Mihemed Mihrî, Pîremêrd, Seyyid Tahir Geylanî, M. Emin Bozarslan, Şamîl Esgerov, Osman Tunç, Serkan Tekin ve Kadri Yıldırım gibileridir.

Tesir bakımından iki taraf karşılaştırıldığında aralarında asimetrik bir ilişkinin olduğu görülür. Kürt edebiyatı ilişkilerin başlangıç döneminde (XVI-XVII Yüzyıllar) kendisini Türkçe’de gösterebilmiştir. Gelibolulu Âli ve Evliya Çelebi eserlerinde Kürtçe edebî metinlere yer vermişlerdir. Ancak daha sonra, mirliklerin son dönemi ile Osmanlı’nın son döneminde Kürtçe metinler Türkçe eserlerde yer bulamamıştır. Bu uzun zaman zarfında daha çok Türk edebiyatı Kürtçe’de kendini göstermiştir. Bunun sebebi de Türkçe’nin imparatorluk dili olması ve dönemin diğer dillerinden daha itibarlı olmasıdır. Bilhassa Osmanlı’nın son döneminde bütün okur-yazar sınıfı ile aydınlar Türkçe öğreniyordu. Kürt ve Türklerin ortak siyasi tarihinde siyasi pozisyon olarak Türkçe daima Kürtçe’den daha güçlü ve avantajlı olmuştur. Bu da Türkçe’nin Kürt edebiyatı üzerindeki etkisinin Kürtçe’nin Türk edebiyatındaki etkisinden daha fazla olmasını beraberinde getirmiştir.

İlişkilerin gelişim döneminin ilk evresinde (XVIII-XIX. Yüzyıllar) ilişkilerin tür ve tarzı Kürt edebiyatında Türkçe kelime ve cümlelerin kullanımı, Ehmedî Xanî’nin mülammasında Türkçe mısralara yer vermesi, Süleyman Çelebi mevlidinin Melayê Bateyî’nin mevlidi üzerindeki tesiri ve Pertew Begê Hekkarî’nin Fuzûlî’nin bir gazelin Kürtçeye çevirmesi; Türk edebiyatında ise Xanî’nin *Mem û Zîn* mesnevisinin Tercüme edilmesi şeklindedir.

İlişkilerin gelişim döneminin ikinci evresinde (Kürt mirlikleri sonrası/ Osmanlı’nın son dönemi) yansımanın tür ve tarzı Kürt edebiyatında mülemmalarda Türkçenin kullanımı, Kürt şairlerin Türkçe şiir kaleme alması, Türkçe şiirlerin Kürtçeye tercüme edilmesi; Türk edebiyatında ise *Mem û Zîn* ile bazı Kürtçe şiirlerin Türkçeye tercümesi ile olmuştur.

Modern dönemde (XX. Yüzyıl) bu alışveriş, Kürt edebiyatında Yunus Emre, Ümmi Sinan ve Mehmet Akif çevirisi; Türk edebiyatında *Mem û Zîn* ile Melayê Cizîrî ve Feqiyê Teyran divanlarının çevirisi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Her iki edebiyat arasındaki ilişki asimetrik olduğundan Türkçenin Kürt edebiyatı üzerindeki tesiri, Kürtçenin Türk edebiyatındaki yansımasından çok daha fazladır. Türkçe Kürt edebiyatında önce kelime, sonra cümle, sonra mülemmalarda mısralar, sonra çeşitli Türkçe beyitlerin tercümesi, sonra Türkçe bir gazelin tercümesi, son olarak da Türkçe şiir yazılması şeklinde karşımıza çıkar. Kürtçenin Türk edebiyatındaki yansıması ise bazı Kürtçe metinlerin Türkçe eserlerde yer alması, *Mem û Zîn* tercümeleri, bazı Kürtçe şiirler ile Melayê Cizîrî ve Feqiyê Teyran divanlarının çevirisi şeklindedir. Görüldüğü üzere Türkçe’nin Kürt edebiyatındaki yansıması günümüze geldikçe daha da artmış, çeşitlilik arzetmiş ve yenilenmiştir. Ancak Kürt edebiyatının Türk edebiyatındaki yansıması ise hem zayıf hem de statik/durağandır.

Kürt edebiyatının Türk edebiyatındaki statik yansıması *Mem û Zîn*’in Türkçe tercümeleridir. Bu öylesine devamlılık arzetmektedir ki klasik ve modern dönemde

Türkçe’de en az yedi *Mem û Zîn* tercümesi yapılmıştır. Şüphesiz edebî bir eserin tercümesi çok önemli ve kıymetli bir yansımadır. Ancak unutulmamalıdır ki *Mem û Zîn* tercümanlarının biri hariç hepsi yine Kürt’tür. Bununla birlikte özellikle klasik dönem çevirmenlerinin uzmanlık ve eğitimlerinin Türk edebiyatı çerçevesinde olduğunu, bu sebepten bu çevirmenlerin Türk edebiyatının temsilcileri olarak, Kürt edebiyatındaki bir rengi Türk edebiyatına aktarmak için Kürtçeye yönelmiş kişiler olarak kabul edilebileceğini de ifade etmek gerekir.

Melayê Cizîrî *Dîvan*’ı, Ehmedê Xanî’nin *Mem û Zîn*’i ve Feqiyê Teyran’ın *Dîvan*’ı ile bazı Kürtçe şiiirlerin Türkçeye tercüme edilmesi Kürtçe’nin Türk edebiyatındaki yansıması olarak kabul edilse de, bunların çevirmenleri yine Kürt olduklarından tam da bir etkileşim rengi taşımaz. Asıl etkileşim rengi ilişkilerin başlangıç dönemi ile modern dönemde ortaya çıkmaktadır. Başlangıç döneminde Gelibolulu Âli ve Evliya Çelebi eserlerinde Kürtçe metinlere yer vermiş, modern dönemde ise Ataol Behramoğlu tarafından bazı klasik Kürtçe şiiirler Rusça üzerinden Türkçe’ye çevirilmiş ve klasik Türk edebiyatı uzmanı olan bir akademisyen de (Namık Açıkgöz) Xanî’nin *Mem û Zîn*’ini Türkçeye tercüme etmiş ve bu tercüme Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından basılmıştır. Bu uzun zaman aralığında Kürtçe, Türk edebiyatında kendine fazla yer bulamamıştır. Öyle görünüyor ki son zamanlarda Türkiye üniversitelerinde bazı klasik Türk edebiyatı uzmanları klasik Kürt edebiyatına meyiletmekte ve bu şekilde iki edebiyat arasındaki asimetrik ilişki Kürt edebiyatı lehine yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.

Çeviri: Mesut Arslan*

REFERANS

- Akif, Mihemmed, “Şeva mewlîdeke pîrr hezîn”, trc. Hozan Oflaz, *Nûbihar*, S.1 (Çiriya Pêşin 1992), s. 28.
- Alakom, Rohat, *Türk Edebiyatında Kürtler* (üçüncü baskı), Avesta, İst. 2010.
- Alî, Gelibolulu, *Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, (Haz. Mustafa İSEN), AKM yay., Ankara 1994.
- Allouche, Adel, *Osmanlı Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, (İngilizceden çev. Ahmed Emin Dağ), Anka yay., İst. 2001.
- Açıkgöz Namık, “Türkçe ve Kürtçe *Mem û Zîn* ile Leylî vü Mecnûn Mesnevîlerinin Mukayese-si”, *Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu II*, Çanakkale 16-18 Mayıs 1996.
- Adak, Abdurrahman, *Ali Emîrî’nin Gözüyle Diyarbakırlı Şairler*, Kent Işıkları yay., İst. 2011.
- Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar yay., Stenbol 2014, (2. baskı).
- Şükrî-i Bitlîsî, Uluslararası Tatvan ve Çevresi Sempozyumu, Beyan yay., İst. 2008.
- “Di Serdema Osmanîyan de li Pey Rêça Ehmedê Xanî: Sê *Mem û Zînên* bi Tirkî?”, *Nûbihar*, S.120 (havîn 2012), ss. 16-23.

* Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü’nde araştırma görevlisi.

- Aksoyak, İ. Hakkı, “Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir” *Turkish Studies*, volume 4/5, Summer 2009, ss. 1-18.
- Aksoyak, İsmail Hakkı, *Gelibolulu Âli ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi SBE, doktora tezi, Ankara 1999.
- Baykuşak, Tahir, “Xelil Xeyalî Modan (1865-1946)”, *Kürt Tarihi*, S.9 Yıl: 2013, ss. 34-39.
- Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, (4 cilt), San Mat. Ankara 1997.
- Bozarslan, M. Emîn (Hazırlayan), “Pêşkêşî”, Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Deng yay., İstanbul 2005.
- Bozarslan, M. Emîn (Hazırlayan), *Jin Kovara Kurdî-Tirkî*Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, Deng yay., Swêd 1985, C. II.
- Bruinessen, Martin van, “Evliya Çelebi Seyahetnamesi’nde Yansıdığı Kadarıyla 16. ve 17. Yüzyıllarda Kürdistan”, *Kürdolojinin Bahçesinde Kürdologlar ve Kürdoloji Üzerine Söyleşi ve Makaleler*, trc. Mustafa Topaloğlu, İletişim yay., İst. 2012.
- Bulduk, Abdülğani Fahri, *Muhtasar el-Cezîre Tarihi*, basılmamış latin harfli nüsha.
- Ciwan Mûrad, *Ahmedê Xanî jıyan, berhem, bîr û baweriyên wî*, Doz yay., Stenbol 1997. Çelebi, Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahetnamesi*, YKY, İstanbul, 2010, (II. C.)
- Çelebi, Kınalızade Hasan, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), TTK yay., Ankara 1989.
- Çeltik, Halil, *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Zanîngeha Gaziyê SBE, teza doktora, Ankara 2004.
- Dadaşbilge, Sırrı (Hazırlayan), Ahmet Faik, *Mem o Zin*, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul 1969.
- Durre, Abdurrahman, *Şerha Diwana Ehmedê Xanî*, Keskesor yay., Stenbol 2002.
- Ekici, Abdullah, *Zeynelabidinê Amidî: Jıyan Berhem û Xebatên wî yên Destnivîsî*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2014.
- Emîrî, Ali, *Esâmî-i Şu’arâ-yı Âmid*, Millet Küt., Tarih Bl. 781/1.
- Emre, Yûnis, “Wer bibîn eşq bi mi çi kir”, trc. Hozan Oflaz, *Nûbihar*, S.2 (Çiriya Paşin 1992), s. 14.
- “Min canê cana peyda kir”, trc. Hozan Oflaz, *Nûbihar*, S.3 (Berçile 1993), s. 15.
- “Mî umrê xwe li hîçê xerc kiriye”, trc. Hozan Oflaz, *Nûbihar*, S.4 (Çiley Paşin 1993), s. 26.
- “Nav xweşik bi xwe xweşik Muhemmed”, trc. Hozan Oflaz, *Nûbihar*, S.5 (Sibat 1993), s. 29.
- “Têkeve riya rast dilo”, trc. Hozan Oflaz, *Nûbihar*, S.6 (Adar 1993), s. 18.
- “Weke min î vî reben î”, trc. Hozan Oflaz, *Nûbihar*, S.11 (Tebax 1993), s. 28.
- “Ev دنیا gepek nan e”, trc. Hozan Oflaz, *Nûbihar*, S.12 (İlon 1993), s. 17.
- Epözdemir, Şakir, *İdris-i Bitlisi ve Kürt Meselesi*, Fanos yay., Ankara 2011.
- Eravcı, H. Mustafa, “Mustafa ‘Âlî’nin Nusret-nâmesi ve Onun ışığında Yazarın Tarihçiliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, Ankara 2005, ss. 163-184.
- Ergül, Selim Temo, “Türkçe’de Kürt Edebiyatı”, *Dipnot*, S. 2/2010 (Temmuz-Ağustos-Eylül), ss. 213-231.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Hazırlayan: Cemal Kurnaz vd., MEB yay., İstanbul, 1996.
- Fuzûlî, *Dîvan*, Akçağ yay., Ankara 1997.
- Geverî, Ayhan, “Şeyh Rıza Talabanî ve Sultan Abdülhamid’e Yazdığı Kasideleri”, *Kürt Tarihi*, S.1, Yıl: 2012, ss. 46-51.
- Hekkarî, Perto Beg, *Dîwan*, Hazırlayan: Tehsîn İbrahim Doskî, Nûbihar yay., İstanbul 2012.
- Hetawî Kurd*, “Ey Şa’îrê Şêrîn Ziman Rûmî Tahiru’l-Mewlewî”, S.10, İstanbul 20 Haziran 1330/3 Temmuz 1914, ss. 14-15.
- İsen, Mustafa, *Kühû’l-Ahbar’ın Tezkire Kısmı*, AKM yay., Ankara 1994.
- Gelibolulu Mustafa Âlî*, Şule yay., İst. 1998.

- Khizri, Haidar, “Mîratî Şûm: Wêney Kurdekan le Kulturî Turkî da”, *Nûbihar Akademî Dergisi*, I/1, İst. 2014.
- Korkusuz, Şefik, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, Kent Işıkları yay., İstanbul 2004.
- Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbekir Uleması*, Melissa Mat., İst. 1996
- Köprülü, M. Fuad, “Türk Edebiyatı’nda Aşık Tarzının Menşee ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe”, TTK yay. Ankara 1999.
- “Çağatay Edebiyatı”, *İA*, C. III.
- “Anadolu’da Türk Dili ve Edebiyatının Tekamülüne Umumi Bir Bakış”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ yay. Ankara 2003.
- Latîfî, *Latîfî Tezkiresi*, (Hazırlayan: Mustafa İSEN), Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1990.
- Lazerîv, M. S., *Tarîxu Kurdistan* (trc. Ebdî Hacî), Spirêz yay., Hewlêr 2011.
- Levend, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK yay., Ankara 1998.
- Liceyî, Mela Mihemedê, *Dîwana Hadî*, (amd. Tehsîn Î. Doskî), Nûbihar yay., İstanbul 2012.
- Malmîsanij, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbekir’de Kürt Ulusçuluğu (1900-1920)*, Vate yay., İstanbul, 2010.
- Minorsky, V., “Kürtler”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB yay., İstanbul 1993.
- Modanî, X. “Hewar û Fîzar[a] Misilmanî” *Rojî Kurd*, j.2, r. 32, (Tıpkıbasım), *Rojî Kurd 1913*, Hazırlayan: Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul Kürt Enstitüsü yay., İstanbul 2013.
- Okiç, M. Tayyip, “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, *Atatürk Üniv. İslami İlimler Fak. Dergisi*, j.I, sal: 1975, ss. 17-59.
- Serdar, Mehmet Törehan, *Rüyalar Şehri Bitlis*, TBMM Kütüphanesi.
- Serfiraz, Mesûd, “Di Çapemeniya Kurdî ya Dewra Osmanî de Wergera Wêjeyî”, *Wêje û Rexne*, S.2, Yıl: 2014 (gulan-hezîran-tîrmeh-tebax), ss. 57-65.
- Sertkaya, Osman F., *Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri*, Edebiyat Fakültesi Mat., İst. 1970.
- Silopi, Zinnar, *Doza Kürdüstan*, Stewr Basımevi, 1969.
- Sînan, Ummî, “Bixwaze çavê mi giryan dike dost”, trc. Hozan Oflaz, *Nûbihar*, S.6 (Adar 1993), s. 18.
- Siyahpoş, *Seyfu’l-Milûk û Bedî-ul Cemal*, (Hazırlayan: Bedirxan Amedî), Nûbihar yay., İstanbul 2011.
- Şêx Eskerî, *Keşkol*, Hazırlayan: Zeynelabîdîn Zinar, Doz yay., İstanbul 2009.
- Temo, Selim, *Kürt Şiiri Antolojisi*, Agora Kitaplığı, İst. 2007, (c. I).
- Tevfik, Süleymaniyeli M., “Der’agûş”, *Kürd Teaviin ve Terakkî Gazetesi Kovara Kurdî-Tirkî*Kürdçe-Türkçe Dergi 1908-1909*, (Hazırlayan: M. Emîn Bozarıslan) Deng yay., Uppsala 1998.
- “Ravza-i Mutahhara’da...” *Kürd Teaviin ve Terakkî Gazetesi Kovara Kurdî-Tirkî*Kürdçe-Türkçe Dergi 1908-1909*, (Hazırlayan: M. Emîn Bozarıslan) Deng yay., Uppsala 1998.
- “Kârvan-ı Gam”, *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî*Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, (Hazırlayan: M. Emîn Bozarıslan), Deng yay., Uppsala 1985.
- Xalis, Ebdulezîz, *Mem û Zîn*, elyazması nüsha (Abdurrahman Adak özel kütüphanesi).
- Xanî, Ehmedê, *Mem û Zîn*, (Hazırlayan: Huseyn Şemrexî), Nûbihar yay., İstanbul 2009.
- Dîwan*, (Hazırlayan: Kadri Yıldırım), Avesta yay., İstanbul 2014.
- Xasî, Ehmedê, *Mewlûda Zazakî*, Hazırlayan: Zeynelabîdîn Amidî, Diyarbekir 1402.
- Varlî, *Dîwan û Gobîdeyê Ahmedê Xanî yêd Mayîn*, Sîpan yay., İstanbul 2004.
- Zekî, M. Emin, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, (Wer. V. İnce, M. Dağ, R. Adak, Ş. Aslan), Nûbihar yay., İstanbul 2010.
- Zivingî, Mela Ehmedê, *el-‘Iqdu’l-Cewherî fî Şerhî Dîwanî eş-Şeyxi’l-Cezerî*, Nûbihar yay., İstanbul 2013.